

Mahmut Esat Bozkurt'un Anayasacılık Perspektifi^(*)

Mahmut Esat Bozkurt's Constitutionalism Perspective

Arş. Gör. Müberra KORKMAZ^(**)

Öz

Hukukçu ve siyasetçi Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk'ün önderliğinde Türk Devriminin ve ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli mimarlarından biridir. Bozkurt'un anayasacılık perspektifinin temelini ise Türk Devriminin -onun deyimiyle Türk İhtilalinin- fikir ve ideal yönü olarak tanımlanan, kendisinin de kuramcılarında biri olduğu Kemalizm ideolojisi teşkil eder. Bozkurt, devletin yıkılarak, ulusunun yok olmanın eşiğine geldiği; ardından büyük bir kurtuluş mücadelesi verip dirilerek yeni bir devlet kurduğu, eşine az rastlanır, buhranlı bir dönemde yaşamıştır. Dolayısıyla anayasacılık perspektifini değerlendirirken bu çerçeveden baktığımızda milliyetçilik konusu başta olmak üzere hükümet sistemi, mesleki temsil, tek dereceli seçim sistemi, siyasi partiler, basın özgürlüğü gibi konularda söz konusu sıkıntılı dönemlerin getirmiş olduğu tecrübelerden kaynaklanan tepkisel nitelikli ve kimi çevrelerce aşırı algılanan görüş ve ifadelerinin olduğu görülmektedir. Ancak özellikle adalet hizmetine ilişkin görüş ve eylemlerinin ise hukukçu kimliğinin ön plana çıkarak modern hukuk ilkelere uygun hatta çağının ilerisinde bir çizgi benimsediği görülmektedir. Devrim, adaletle ya da adaletsizliğe tahvil sadece devrimcilerin siyasi ve ahlaki sorumluluğuna bağlı olan "sıfır noktası" olarak tarif edilir. Bu açıdan ise her halükarda Bozkurt'un söz konusu siyasi, ahlaki sorumluluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mahmut Esat Bozkurt, Anayasacılık, Türk Devrimi, İhtilal/İnkılap, Kemalizm, Atatürk İlkeleri.

Abstract

Lawyer and politician Mahmut Esat Bozkurt, in the leadership of the Atatürk, is one of the most important architects of the Turkish Revolution and Republic of Turkey. The basis of Bozkurt's constitutionalism perspective is the ideology of Kemalism, which is defined as the idea and ideal aspect of the Turkish Revolution and which he is one of his theorists. Bozkurt lived a period in which unusual and troubled. In this period, the state was destroyed and the nation came on the verge of extinction, and then had a great struggle for salvation and resurrected, in the end established a new state. Therefore, when we look from this aspect while evaluating the constitutionalism perspective, it is seen that there are reactive qualities and over perceived opinions and expressions from some of the circles that are related to the issues such as nationalism being in the first place, the government system, occupational representation, single-level election system, political parties, and freedom of the press. However, it is seen that especially the views and actions regarding the justice service come to the fore with its legal identity and adopt a line in line with modern legal principles and even ahead of its age. Revolution is defined as the "zero point", whose bond to justice or injustice depends solely on the political and moral responsibility of the revolutionaries. In this respect, it is understood that Bozkurt has the political and moral responsibility in question.

Keywords

Mahmut Esat Bozkurt, Constitutionalism, Turkish Revolution, Revolution, Kemalism, Atatürk's Principles.

(*) Makale gönderim tarihi: 31.01.2020, Makale kabul tarihi: 02.03.2020.

(**) Çankaya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı,
E-posta: muberrakorkmaz@cankaya.edu.tr,
Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4665-1840>.

GİRİŞ

1882-1943 yılları arasında yaşayan hukukçu ve siyasetçi Mahmut Esat BOZKURT, Türk Devrimi'nin önemli eylem adamlarından biri olmanın yanı sıra; Kemalizm'in de belli başlı kuramcıları arasındadır.¹ İzmir, Kuşadası'nda dünyaya gelen Bozkurt, ilk, orta ve lise öğrenimini İzmir'de tamamlar. Ardından II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı mücadeleye katılan dayısı Ubeydullah Efendi ile birlikte İstanbul'a gelerek 1908-1912 yılları arasında İstanbul Hukuk Fakültesi'nde hukuk öğrenimi görür. Sonrasında İsviçre Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yeniden hukuk öğrenimi görerek, önce lisans diploması alır; ardından "Osmanlı Kapitülasyonlar Rejimi Üzerine" adlı doktora çalışması ile hukuk doktoru unvanını kazanır. Bozkurt, tezinde kapitülasyonların kaldırılması hususunun uluslararası hukuka aykırı olmadığını; Osmanlı Devleti'ne ait bir hak olduğunu savunur.² 1919 yılında Lozan'da kurulan Türk Talebe Cemiyeti'nin başkanlığına seçilir. Ancak Yunan işgalinin başlaması üzerine İsviçre'den ayrılarak, ülkeye döner. Kuşadası bölgesinde Kuvay-ı Milliye kurarak Milli Mücadeleye katılır. Bozkurt, Milli Mücadele yıllarından itibaren "Yenigün", "Hâkimiyet-i Milliye", "Ahenk", "Sada-yı Hak", "Anadolu" gibi gazetelerde görüşlerini ifade eden yazılar yazar.³

Bozkurt, 23 Nisan 1920 yılında I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İzmir milletvekili olarak seçilir ve bu görevini ölümüne kadar sürdürür. Bu dönemde hızla yayılan komünist fikirlerin meşru bir platforma aktarılması ve belli bir görüş çizgisinin dönemin solcularına benimsetilmesi amacıyla Atatürk tarafından kurulması teşvik edilen Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) ileri gelen isimleri arasında yer alır. Burada Rusya'daki Bolşevizm inkılâpçılığının, tüm komünizm hareketleri için bir örnek teşkil etmesine rağmen, inkılâpçılıkta taklitçiliğin olumsuz sonuçlara yol açabileceği hususu vurgulanmaya çalışılır.⁴ 1922 yılında İktisat Vekilliği görevine getirilir. Bu görevi esnasında Ziraat Bankası'nın ıslahı, çiftçi kredi kooperatiflerinin kurulması, esnaf teşkilatlarının organizasyonu gibi çeşitli sosyal ve ekonomik konularla ilgilenir. Milli Mücadeleden sonra ilk kez, Bozkurt'un önerisi ve Atatürk'ün onayı ile 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplanır. Atatürk'ün onursal başkanlığında toplanan bu kongrede girişimci sınıfın Türkleştirilmesi, milli ve karma ekonomi konuları savunulur.

¹ Hakkı UYAR, "Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), İstanbul, Buke Yay., 2000, s. 9.

² Kemal ARI, "Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 2, S: 4, Haziran 1994, s. 191.

³ **Türk Ansiklopedisi**, "Mahmut Esat Bozkurt", C. VIII, Ankara, Maarif Basımevi, 1956, s. 10.

⁴ Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yay., 1967, s. 83-86.

1924 yılında Adliye Vekilliği görevine getirilir. Bu görevi sırasında Türk Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Kara ve Deniz Ticaret Kanunu, Mahkemeler Teşkilatı Kanunu, Hâkimler Kisve Kanunu, Türk Vatandaşlık Kanunu, kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyan Belediye Kanunu başta olmak üzere çok sayıda laik ve çağdaş kanun yürürlüğe girer; bu bakımdan Bozkurt, Türk hukuk devriminin mimarlarından biri sayılır.⁵

Kabul edilen çağdaş kanunları uygulamak üzere yeni Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu hukukçuları yetiştirmek amacıyla 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'ni kurar ve bizzat eğitim öğretiminde rol alır. Adliye Vekilliği'nden istifa ettikten sonra, 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde "Devletler Hukuku", Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Anayasa Hukuku", derslerini profesör unvanıyla okutur. Ayrıca 1934 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Türk gençliğine ihtilalin hukuk tarihini anlatmak konusunda görev alarak, İstanbul Üniversitesi İnkılâp Tarihi kürsüsünde dersler verir.⁶

Bozkurt'un avukat kimliği ise 1927 yılında Bozkurt-Lotus davası olarak adlandırılan uluslararası anlaşmazlık konusunda ön plana çıkar. Ege Denizi'nde Türk gemisi Bozkurt ile Fransız gemisi Lotus'un çarpışması ve sekiz Türk denizcisinin ölümünü takiben, Türk Adliyesi'nin Fransız kaptanı tutuklaması üzerine, Fransa ile Türkiye arasında çıkan anlaşmazlığı sonuçlandırmak amacıyla Bozkurt, Atatürk'ün onayı ile konuyu Lahey Adalet Divanı'na taşır ve yaptığı savunma sonucunda davanın Türkiye lehine sonuçlanmasını sağlar. Atatürk, bu başarısı dolayısıyla kendisine BOZKURT soyadını verir.⁷

Bu çalışmada anayasacılık perspektifi açısından ele alınan Bozkurt'un benimsediği ideolojiden yola çıkılarak, anayasal kavramlara bakışı, temel anayasa hukuku mekanizmaları ve prensipleri konusundaki fikirleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra, Türk anayasa sistemine özgü dinamikler olarak demokrasi, milliyetçilik ve laiklik hakkındaki düşünce ve görüşleri, kendi beyan ve ifadelerinden yola çıkılarak değerlendirilecektir.

⁵ Medeni Kanun'un kabulü ve laik hukuka geçişle ilgili detaylı bilgi için bkz. Gülnihal **BOZKURT**, "Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçiş Katkıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 4, Haziran 1994, s. 202-209; Hakkı **UYAR**, "Türk İhtilalinin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt-I", *Tarih ve Toplum*, S. 99, Mart 1992, s. 18. (Burada UYAR tarafından, Bozkurt'un *Saday-ı Hak* Gazetesinde çıkan "Türk İhtilalinin Düsturları" adlı toplam on iki maddeden oluşan makale serisinin ilk beş tanesi nakledilmiştir.)

⁶ Cemil **BİLSEL**, "5 İnciteşrin ve Mahmut Esat Bozkurt", *AÜHFD*, C. 1, S. 3, 1944, s. 310-314.

⁷ Mahmut Esat **BOZKURT**, *Masonlar Dinleyiniz!*, İstanbul, Kaynak Yay., 2005.

I. ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNİN DAYANAKLARI

A. Benimsediği İdeoloji

Bozkurt, hem Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Milli Mücadele yıllarına hem de yeni Türkiye'nin kuruluşu ile Türk inkılâbının gerçekleştirilme aşamalarına doğrudan şahitlik etmesinin yanı sıra, bizzat düşünce ve faaliyetleriyle katkıda bulunmuş, Türk siyaset ve hukuk tarihi açısından önem taşıyan bir isimdir. Her ne kadar Bozkurt'un bazı konulardan Atatürk'ten farklı düşünüp, farklı çözüm önerileri sunduğu görülse de en genel haliyle *"Atatürk'ün düşünce ve uygulamalarından kaynaklanan, Türk Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü, milli egemenliğini, kişi özgürlüğünü, çağdaş olmayı amaçlayan, akla, bilime ve gerçeğe dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünü"*⁸ şeklinde tanımlanan Kemalizm'in (Atatürkçülük) kuramcılarının biridir ve dolayısıyla benimsediği ideoloji de Kemalizm'dir.

Kemalizm esasında Türk ihtilalinin fikir ve ideal yönünü teşkil eder. Bu sebeple Bozkurt'un öncelikle ihtilali nasıl değerlendirdiğine bakacak olursak, ona göre tam ve olgun anlamıyla ihtilal *"... siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan mevcut bir nizamın yerine; yeni siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik bakımdan zorla ve çoğunlukla silah gücüyle başarılan, yeni ve ileri bir nizam kuran harekettir."* şeklinde tanımlar.⁹ Burada ileri bir düzen kurmak esas olup, aksi takdirde ihtilal değil, bir *"post kavgası"* olduğunu; ancak silah gücünün mutlak bulunması gereken bir şart olmadığını söyler. Siyasal anlamda ihtilali ise *"... Anayasanın; kanuni, nizami usullerle vücuda getirilen değişiklikler yerine, birdenbire ortadan kaldırılması, yıkılmasıdır."* şeklinde tanımlar.¹⁰ Bozkurt, yeni kurulan Türkiye'nin bir *"halk devleti"* olduğunu ve Türk devriminin de eski yapıyı kökünden değiştirmesi dolayısıyla *"ihtilal"* niteliği taşıdığını söyler. Burada inkılâp kelimesi yerine, ihtilali tercih eder. Çünkü inkılâp, bir şeklin diğer şekle girmesi; ihtilal ise bir varlığın yerine başka bir varlık koymak anlamında olup, bu açıdan ihtilal kelimesini daha uygun bulduğunu ifade eder.¹¹

⁸ Türk Dil Kurumu - Güncel Türkçe Sözlük, "Kemalizm/Atatürkçülük".

⁹ Mahmut Esat **BOZKURT**, Atatürk İhtilali, Yeniden Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2014, s. 69-71.

¹⁰ BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 41.

¹¹ Bozkurt, burada Fransızcadaki "Revolution" kelimesinin bizdeki karşılığının, bir varlığın yerine başka bir varlık koymak anlamındaki "ihtilal" kelimesi olduğunu ifade eder. *"İhtilal Heyecanları"*, Anadolu, 16 Şubat 1933, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4**, (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2015, s. 268. Atatürk'ün ise *"İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son yüzyıllarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseler koymuş olmaktadır."* şeklinde yaptığı tanımdan, Bozkurt'tan farklı olarak "inkılâp" kelimesini kullandığı anlaşılır. Yaşar **YÜCEL**, *"Atatürk İlkeleri"*, Türk Tarih Kurumu, Belleten Dergisi, C: LII, S. 204, Kasım 1988, s. 810-811.

İhtilalin arkasındaki güç ve yürütücüsü konusunda ise Bozkurt, tarihi kahramanların yaptığını kabul eder ve bu görüşünü “*İhtilallerin genişliği ve kavrayışı şeflerin kafalarının dışarıya bir yansımadır. Son Türk İhtilali, Atatürk’ün kafasının bir fotoğrafından başka bir şey değildir.*” sözleriyle dile getirir.¹² Ancak ihtilali aydınların tek başına değil, milletle birlikte gerçekleştirdiklerini ve yapılan icraatların da milletin menfaatlerinden başka bir şey olmadığını “*İhtilali aydınlar yapar, milletle beraber ... İhtilali o aydınlar yapar ki, hareketleri, icraatları milletin yüksek menfaatlerinin ifadesinden başka bir şey değildir.*” ve “*Şüphe yok ki, Atatürk büyük ihtilali tek başına başarmadı. Türk aydınlarıyla ve milletle beraber başardı.*” sözleriyle ifade eder.¹³ Ayrıca Türk ihtilalinin Osmanlı’nın siyasi, ekonomik ve sosyal kültürüne dayandığını, bu miras üzerinde yükseldiğini düşünür.¹⁴

Bozkurt, yasama ve yürütme kuvvetinin toplumsal sözleşmeden sapıp, bir istibdat yönetimi oluşturması halinde, Locke’un fikirlerine atıf yaparak, ihtilalin millet için bir hak olduğu görüşünü savunur. Fakat Bozkurt, ihtilal sebeplerini belli şartlarla sınırlayan Locke’dan farklı olarak, millete ihtilal hakkını kullanmakta mutlak serbestlik tanır.¹⁵ Ayrıca ihtilalin şekilcilikten uzak olarak son derece hızlı bir şekilde, irticaya imkân tanımaksızın gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁶

Bozkurt, Kemalizm’i siyasi ve ekonomik olmak üzere iki boyutta tanımlar. Siyasi olarak Kemalizm, milliyetçi, laik, parlamenter, barışçı; ekonomik anlamda ise ılımlı devletçidir. Bu anlamda dönemin hâkim ideoloji ve rejimlerinden komünizm/sosyalizm, nasyonal sosyalizm ve faşizm ile karşılaştırarak, Türk milletinin siyasi, tarihi, toplumsal şartları bakımından en uygun ideolojinin Kemalizm olduğunu; ayrıca ileride dünyada da kabul gören hakim ideolojinin Kemalizm olacağını iddia eder. Komünizm’i (sosyalizm)¹⁷ ferde mülkiyet ve teşebbüs hakkı

¹² BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 73.

¹³ BOZKURT Atatürk İhtilali, s. 135, 167.

¹⁴ Bu görüşünü “*İstiklal savaşlarının ardı sıra Türkiye’nin en modern müesseselere kolaylıkla alışmasında şüphe yok ki, bu kültür büyük etken oldu.*” sözleriyle dile getirir. BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 272.

¹⁵ “*Millet, devlet, hükümet ayrı şeyler değildir. Hepsi bir anlamdadır ve hepsi millettir. Milletin başka bir şey yoktur. Ondan başka hiçbir şey olmayınca, her şey onun içindir. O ne derse o olacaktır. Milletin dediği olmayınca, yapılmayınca, millet istediğini yapmak için her vasıtaya başvurmak; iradesini, hükmünü yürütmek hak ve yetkisine sahiptir. Hizmetçinin efendiye kafa tutmak hakkı ve yetkisi yoktur. Olamaz ve olmayacaktır.*” BOZKURT Atatürk İhtilali, s. 113-121.

¹⁶ BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 145-146.

¹⁷ Sosyalizm’in pek çok yorumu ve anlaşılma şekli olmakla birlikte bir tanımını yapmak gerekirse; üretim araçları, sermaye, arazi, emlak vb.’nin mülkiyet ve denetiminin bütün topluma ait ve bölüşümünün herkesin yararına olmasını savunan sosyalist örgütlenme kuramı ya da politikasıdır. Liberalizmin özü olan bireyciliğe karşı olarak kullanılmıştır. Sosyalizmin var olabilmesi için zorunlu nesnel koşullar: işçi sınıfı ve sendikaların olması, sınıflı bir toplum yapısı ve sınıf mücadelesi, genel oy hakkı, enternasyonalizm, yandaş aydınlar. Mete TUNÇAY- Eric J. ZÜR-

tanımaması dolayısıyla gerçekçi ve hayat şartlarına uygun olmadığı noktalarında eleştirir.¹⁸ Kemalizm'in ise esas olarak ferdiyetçi olduğunu; ancak kişinin üstesinden gelemeyeceği teşebbüslerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi hususunun benimsendiği, yani devletin ferde yardımcı olarak kabul edildiğini söyler.¹⁹ Ayrıca Komünizm'in uluslararası olması, sınıf kavgasına dayanması, proletarya (emekçi sınıf) diktatörlüğünü benimsemesine karşın, Kemalizm'in milliyetçiliği benimsediği, bir bütün olarak halk hâkimiyetini savunduğu ve her türlü diktatörlüğü reddettiğini ifade eder. Nasyonal Sosyalizm'in ise esas olarak milliyetçilik anlayışları noktasında Kemalizm ile ayrıştıklarını ifade eder. Nasyonalizm ırkçı bir milliyetçilik benimserken; Kemalizm'de ırk değil, kültür ve dil önem taşır. Son olarak Faşizm'in ise, emperyalist, korporasyonlar devleti ve hükümdarlık rejimini benimsemesi sebepleriyle Kemalizm'den ayrıldığını belirtir.²⁰ Neticede Bozkurt, hayat şartları ve gereklerinin hukuku şekillendirdiğini savunur ve yeni kurulan Türkiye şartlarının altyapısal dinamikleri, yerli, güçlü ve hızlı bir kalkınma ihtiyacı dikkate alındığında, Türk Devriminin ne tam olarak ferdiyetçi ve liberal, ne de tam olarak Komünist (Sosyalist) olduğunu; bu iki sistemi uzlaştırarak, “mutedil (ılımlı) devletçilik” anlayışı benimsediğini söyler.²¹

Bozkurt'a göre Kemalizm, Türk devriminin ideolojisidir ve amacı, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız bir Türk Devleti kurmaktır.²² Buna göre Türk

CHER (Der.), Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2014, s. 14-17.

¹⁸ Bozkurt eleştirisini “*İktisadi hayata devletin tam bir müdahalesi ferdi inkâra varır. Hâlbuki cemiyet kadar fert de vardır. Ferdi inkâr komünizm, sosyalizmin en zayıf yeri bizce budur.*” şeklinde dile getirir. “*Yakın İhtilaller*”, Anadolu, 6-9 Ekim 1931, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 43; Yine “*..devletin camia iktisatçılığı hiçbir vakit ferdin faaliyetini ihmal etmemeli, ona engel olmamalıdır. Nihayet fert devletin esiri değildir.*” şeklinde bir beyanda bulunur. “*Çağdaş Demokrasinin İstirapları*”, Hâkimiyeti Milliye, 4-9 Şubat 1930, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 35.

¹⁹ “*Kemalizm*”, Anadolu, 3-4 Kasım 1932, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 179-190.

²⁰ BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 217-220.

²¹ “*Hukuk, hayat icaplarının bir tecellisidir, bir tezahürüdür. Yoksa kendi kendine bir tecelli değildir.*” Buna göre Türk ihtilalinin hukukiyatını ise şöyle anlamak gerektiğini ifade eder: “*Türk devrimi olgularıyla tam ferdiyetçi ve liberal değildir. Tam ve kâmil manasıyla camiacı dahi değildir. Türk Devrimi benim anladığıma göre bu iki sistemi uzlaştırmıştır... Yani bu hukuka göre devlet yalnız fert için değildir; liberalizmde olduğu gibi... Fert de yalnız devletin malı değildir; komünizmde olduğu gibi...*”, “*Türk Devrimi Bakımından Önen*”, Hukuk Gazetesi, 31 Mart 1935, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3**, (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2015, s. 318-319; “*..Anayasamızda devletçiliği kendimize mal etmiş bulunmaktayız. Bunun anlamı, devlet sosyalistliğini kendimize mal etmiş olmağımızdır.*”, (Mahmut Esat BOZKURT'un, Max BEER'in Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi (Can Yay., 1989, s. 8) adlı kitabına yazdığı önsözden alınmıştır); Bozkurt ayrıca Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan beri liberal bir ekonomi politikası izlenmesinin, Avrupa'nın güçlü ekonomisi karşısında ülkenin aciz bırakılmasına sebebiyet vererek yıkılmasına yol açtığını ifade eder. BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 229-230.

²² Hakkı UYAR, “*Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I*”, Tarih ve Toplum, S. 119, Kasım 1993, s. 9.

ihtilalinin, dolayısıyla Kemalizm'in prensipleri ise ulus egemenliği, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık olarak ortaya çıkar. Bu prensipler dâhilinde bütün geçmiş tasfiye edilerek, onun yerine ekonomik, sosyal, siyasi yönlerden radikal bir yenilik yaratılır. Söz konusu prensipler arasında yer alan "halkçılık", esasında kapsayıcı bir nitelik taşıyarak, Kemalizm'in özünü oluşturur. Kaldı ki İlk Meclis kurulduğunda, Atatürk tarafından bizzat Meclis Başkanlığı'na sunulan ve sonrasında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu olarak kabul edilen, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda yeni kurulan devletin temel aldığı ilkeleri ve yol haritasını içeren tasarı da "Halkçılık Programı" adını taşır. Burada ifade edilen ve Bozkurt'un benimsediği halkçılık anlayışı, ekonomik ve siyasi anlamda halkı egemen kılmak ve menfaatini en yüksek seviyede sağlamak gayesi olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Atatürk ilkelerinin tümünün halkçılık temelinde birleştiğini ve dolayısıyla Bozkurt'un Anayasal perspektifine ilişkin incelediğimiz tüm görüşlerinin temelinde halkçılık anlayışının olduğunu söyleyebiliriz.

Bozkurt, mensubu olduğu Cumhuriyet Halk Fırkasının, halkçılık anlayışının bir görünümü olarak en önde gelen iki vasfının milliyetçilik ve ılımlı devletçilik olduğunu ifade eder.²³ Bu bağlamda, halk üzerinde bir çeşit egemenlik oluşturmaları ve belli bir grubun faydasını amaçlamaları sebebiyle Kapitalizm²⁴ ve Emperyalizm karşıtıdır. Ayrıca bunlara uygun yaşama alanı sağlayan ekonomik Liberalizm'i ise milletin egemenliğine ve ekonomik refahına engel olmayacak şekilde sınırlı olarak benimser. Hukuksal anlamda Liberalizm'i ise esas olarak benimsemekle birlikte, inkılâbın önceliği dolayısıyla ve geçici olarak inkılâbın gerektirdiği oranda yer verir.

Söz konusu halkçılık anlayışının, şartların değişmesine bağlı olarak zamanla farklılaştığı görülür. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki halkçılık anlayışı, toplumsal

²³ Mahmut Esat **BOZKURT**, Liberalizm Masalı, (Yay. Haz. Atatürk'ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu), İstanbul, Kaynak Yay., 2008, ("Cumhuriyet Halk Fırkası ve Hasımları", Anadolu, 18 Eylül 1932), s. 70; Halkçılıktan anladığının halkın faydasını ve hâkimiyetini amaçlayan milli bir ekonomi olduğunu şu sözleriyle dile getirir: "Bize milliyetten, onun en dürüst manasını ifade eden halkçılıktan bahsolunduğu zaman Türk camiasının siyasi ve iktisadi hâkimiyetini anlarız. ve bunun bizzat, fiilen ve kayıtsız şartsız tecellisini görmek isteriz.", "Türkiye Tarihinde Çöküş Asırları", Anadolu'da Yeni Gün, 6 Ocak 192, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1**, (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2014, s. 293.

²⁴ Kapitalizm bir iktidar sistemidir. Geçimi ve toplumsal yeri emeğinin satışına bağlı gruplar üzerinde, sermaye sahibi sınıfın kendini idame ettiren egemenliğini içerir. Dolayısıyla temel iki sınıfın birbiriyle çelişkili bir dizi çıkarını ortaya koyar. Bununla birlikte 19. ve 20. yy'da Batı modern devletlerin tarihi çizgisine baktığımızda, kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle birlikte, liberal devlet modelinin önem kazandığı görülür. 19. ve 20. yy'da, Batı modern devletlerinde, kapitalizm ve liberalizm'in tarihi gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Gianfranco **POGGI**, Modern Devletin Gelişimi, 8. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2016, s. 139-154.

ve demokratik bir içeriğe sahip olup, aynı zamanda anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir boyut gösterir. Ancak savaşın ardından bir fikri değişimle, daha otoriter bir tutumun hâkim olduğu, inkılâpların ancak kararlı bir azınlık tarafından başarılabilceği, böyle dönemlerde sınırsız hürriyet ortamının anarşiyi besleyeceği ve gericiliğe hizmet edeceği anlayışı ortaya çıkar. Bunun sebebinin ise bazı konulardaki düşüncelerin kuramsal olarak geliştirilmek yerine, tarihsel olaylara tepki niteliğinde ortaya çıkmasından kaynaklandığı düşünülebilir.²⁵

B. Temel Anayasal Kavramlara Bakışı

Bozkurt, Anayasa hukukunda güdülen amacı “... halkın mümkün olduğu kadar yetkilerini dağıtmaksızın en kısa bir yoldan işlerini bizzat ve fiilen yürütmesidir.”²⁶ şeklinde ifade eder. Buradan esas olarak meclis elinde toplanan bir kuvvetler birliği sistemini kastettiği sonucu çıkarılabilir. Anayasa hukukunun amacı ise bu sistemi en etkili ve hızlı şekilde işler hale getirmektir.

Anayasal oluşumların meydana getirilmesinde etkili olan itici kuvvet, yani Tanör’ün deyimıyla “Anayasal gelişme dinamikleri” konusundaki görüşleri, seçkinci tezlerle yapısal ve toplumsal birikime ön planda yer veren tezlerin bir karışımıdır. Seçkinci yanı, ihtilalleri aydınların yaptığına ilişkin görüşüdür. Bununla birlikte ortaya çıkan anayasal yapının Tanzimat Dönemi’nden başlayarak gelişen bir tecrübenin ürünü olduğunu savunması da yapısal ve toplumsal birikime verdiği değeri gösterir.²⁷

Bozkurt, devleti Alman hukukçu Jellinek’in görüşleri doğrultusunda, halkın müşterek menfaatlerini en etkili şekilde gerçekleştirecek sistematik teşekküllerin oluşumunu ve işleyişini sağlayan toplumsal kuvvet olarak şu şekilde ifade eder: “Devletin vazifesi, mevcudiyetini devam ettirmek, kuvvetinin emniyet ve gelişmesini temin, hakkı tesis ve nihayet medeni gelişmeye yardım ve müsaade etmektir. Bu prensibin esasını şöylece izah edebiliriz: Halkın müşterek menfaatleri ile meşgul olan sistematik teşekküllerin vücut bulabilmesi, bu teşekküllerin en mühim hüküm ve nüfuz vasıtalarına sahip olan toplumsal kuvvet tarafından tesis edilmiş bulunmaları ile mümkündür: bu kuvvet, devlettir.”²⁸

²⁵ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945), Ankara, Yetkin Yay., 1996, s. 110-116.

²⁶ “Meclis ve İcra Vekilleri”, Anadolu’da Yeni Gün, 7 Mayıs 1923, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 427.

²⁷ Bülent TANÖR, Anayasal Gelişme Tezleri, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2018, s. 33-34.

²⁸ BOZKURT, Liberalizm Masalı, (“Muasır Demokrasilerin İstirapları”, Hâkimiyet-i Milliye, 4-9 Şubat 1930), s. 29-30.

Bununla birlikte devleti, "... devletin insanlık için lazım bir kötülük olduğuna inanıyorum. Devletten kurtulan insanlığın daha çok ezileceğine, kuvvetlilerin elinde daha çok aciz olacağına kainiyim... Bence gaye, devletin lağvı değil, onun kötülüğünün asgari hadlere indirilmesi olmalıdır."²⁹ şeklinde insanlık için gerekli bir kötülük olarak kabul eder. Dolayısıyla yapılması gerekenin bu kötülükleri en aza indirmek olduğunu söyler. Burada Bozkurt'un, yönetilenlerin hak ve özgürlüklerini sağlamak ve güvence altına almak bakımından devlet kuvvetini ve iktidarı sınırlayacak mekanizmaların önemini ifade etmeye çalıştığı düşünülebilir.

Hak kavramı ise, Bozkurt'a göre zamana, mekâna ve mesafeye bağlı olarak değişir. İnsanlığın ilk günden beri milletlerin tabii çağı, çoban millet çağı, çiftçi millet çağı, tüccar ve sanayici millet çağı olmak üzere dört çağ yaşadığını; dolayısıyla insanlığın her çağda ekonomik icaplara göre siyasal ve sosyal müesseseler ile hak anlamlarının da farklılık gösterdiğini ifade eder. Beşinci çağın ise sıkı bir devletçilik çağı olacağını düşünür.³⁰

II. TEMEL ANAYASA HUKUKU PRENSİPLERİ ve MEKANİZMALARI

A. Bölünmüş İktidar Prensibi ve Kuvvetler Ayrılığı

1. Devlet Şekli

Bozkurt, halkçılık anlayışı gereği kayıtsız ve şartsız halk egemenliğini savunur. Halkın menfaatlerini en iyi kendisinin koruyacağını; en iyi devlet şeklinin de bunu en etkili ve vasıtasız şekilde gerçekleştirme kabiliyetine sahip olan devlet şekli olduğunu ifade eder. Bu anlamda görüşlerini, "*Devlet ve hükümet hukuki bir zaruret değildir... Devlet tarihi bir hadisedir. Tarihi zaruretlerin mevludu olan devlet... denilebilir ki beşeriyet için lazım bir fenalıktır. Asr-ı hazır hukukiyatının istihdaf ettiği gaye, bu lazım fenalığın mümkün olduğu kadar hukuk çerçeveleri içine alınmasıdır. Bu tarz-ı hal teşekkül ve vaziyeti itibarıyla onun pek müsait bulunduğu tahakküm ve ceberrut temayüllerine kuvvetli bir mana teşkil edebilir. Bu gayeye vasıl olabilmek için hukuk-u esasiye cereyanları devletin dizginlerini halkın eline vermeye doğru yol alıyor... Hukukşinasların hergün keşfettikleri yeni bir temsil usulü ile varmak istedikleri devleti, halk hakimiyetinin millet menfaatlerinin bir icra vasıtası haline koymaktır. Yine milletin eliyle bunları temsil edebilecek vaziyete sokmaktır. Şüphe yok ki Cumhuriyet, bu hedefe diğer devlet ve hükümet şekillerinden fazla isabet eden bir*

²⁹ "Halk Devleti Düsturları", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 281.

³⁰ BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 158-159.

müessesedir."³¹ şeklinde dile getirir. Burada devletin, oluşumu ve elinde tuttuğu güç dolayısıyla halk üzerinde tahakküm kurabilecek bir potansiyele sahip olduğu vurgulanır. Bu ihtimali ortadan kaldırabilmek adına halkın hâkimiyeti bizzat eline almasını ifade eden Cumhuriyetin en uygun devlet şekli olduğunu savunur.

2. Hükümet Sistemi

Bozkurt, "*demokrasi idaresinin cihazları*" olarak tanımladığı kuvvetler ayrılığı, parlamentarizm ve kuvvetler birliği usullerini karşılaştırarak halk egemenliğini en iyi şekilde gerçekleştiren usulün kuvvetler birliği olduğunu savunur.³² Bozkurt'a göre, devlet kuvvetini yasama, yürütme ve yargı şeklinde ayıran kuvvetler ayrılığı bir hayaldir ve maddi gerçeklikte öngörülmediği gibi işleme mümkün değildir.³³

Esasen bu sistemle güdülen amacın, tahakküm ve istibdatı engellemek olmasına rağmen, sonuçta bunlara sebebiyet verildiğini; çünkü uygulamada teorinin aksine, tüm güçlerin tecellisinin icra kuvvetinde ortaya çıktığını söyler. Ayrıca devlet bünyesinde üç kuvvetin olduğu hususunun neye göre belirlendiğini sorgular ve bunu akla uygun bulmaz.³⁴

Diğer bir sistem olan parlamentarizmin ise özellikle yasama-yürütme kuvvetinin yetkileri arasında olmak üzere, bazı adli yetkilerde dahi iç içe geçmiş bir ilişki bulunduğunu ve dolayısıyla kuvvetler ayrılığından ziyade, kuvvetler birliğine daha yakın bir sistem olduğunu söyler. Parlamentarizm, millet meclisine karşı sorumlu yürütme demektir. Yürütme heyetinin üyeleri ise çoğunluk partisine mensup kişilerden oluşur. Burada da kuvvet, halkın tamamına ait olup, milli hâkimiyet ayırma, bölünme ve sınırlama kabul etmez. Dolayısıyla gerçekte kuvvetler ayrılığı değil; ancak zorunluluktan dolayı iş bölümü söz konusu olabi-

³¹ Yine konu ile ilgili "*Halkın bizzat ve bilfiil mukadderatına, hakimiyetine sahip olmadığı bir memlekette ne milliyet esasatı dâhilinde bir devlet ne de bir halk hükümeti teessüs edemez.*" sözlerini dile getirir. UYAR, "*Türk İhtilalinin Düsturları-I*", s. 22, 24.

³² Kuvvetler ayrılığı, parlamenterizm, kuvvetler birliği sistemlerinin karşılaştırması hususundaki yazıları için bkz. Bozkurt'un çeşitli tarihlerde verdiği Cuma Konferanslarından "*Halk Devleti Düsturları*" adı ile derlenmiş yazı dizisi, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 271-285.

³³ Bozkurt, kuvvetler ayrılığı sisteminin Duguit'e atıfla "*tatbikatta Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal kabilindedir. Teslis nasıl bir imkânsız hayal ise kanun sahasında ve tatbikat sahasında da kuvvetler ayrılığı öyle imkânsız hayal oldu.*" şeklinde ifade ettiği üzere gerçekçi olmadığını düşünür. "*İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu, Görev ve Sorumluluklarının Belirtenmesine Yönelik Düzenlemeler*", Hâkimiyet-i Milliye, 5-9 Aralık 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 398.

³⁴ "*Halk Devleti Düsturları*", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 276-277; "*Anayasa Tartışmaları, Kuvvetler Birliği- Kuvvetler Ayrılığı Teorileri*", Anadolu'da Yeni Gün, 23 Nisan 1923, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 412-416.

lir. Ancak bu sistemin de iyi bir sonuç verebilmesi için yasama ve yürütme arasında kuvvet ve prestij açısından bir denge ve eşitliğin sağlanması gerektiğini; aksi takdirde yürütmenin keyfiyetine yol açabileceğini düşünür. Nitekim Meşrutiyet Döneminde yaşananlardan edinilen tecrübe ve bazı ilaveler ile inkılâbın anlam ve ihtiyaçlarına uygun yeni bir şekil yaratmak gerektiği ifade edilir.³⁵ Bozkurt artık parlamentarizmin eskimiş ve halk hakimiyetini benimseyen yeni Türkiye için ihtiyacı karşılayamaz nitelikte olduğunu “*Bana öyle geliyor ki parlamentarizm, milli hâkimiyetin tam manası olan kuvvetler birliğinin artık oldukça yıpranmış, ayıpları görülmüş ve onu lazım olduğundan çok noksan bir surette ifade eden, dişleri dökük, dili peltek bir ihtiyardır. Bu sistemde milli hâkimiyet çok dağınık kalıyor... İşlerin mesulünü bulmak için esaslarından çok fedakârlık yapıyor. Ve hakikatte yürütme heyetini pek geniş yetkilerle donatıyor. O derece ki bu kadar yetkiyle donanmış olan bir heyet, aynı zamanda parlamen-toyu bile dağıtma kudretine sahiptir.*”³⁶ şeklinde dile getirir ve bu anlamda en gerçekçi ve doğru sistemin kuvvetler birliği olduğunu ifade eder. Bu kuvvetlerin toplandığı yer ise millet ve dolayısıyla meclis olup, esas olan milli hâkimiyettir. Dolayısıyla birbirinden bağımsız kuvvetler, milli hâkimiyete uymaz. Ancak yasama, yürütme, yargı olarak devlet işleri bölünebilir. Bu durumun bir meclis istibdadına sebebiyet vereceği yönünde getirilen eleştirilere karşı ise Bozkurt, tarihte tüm istibdatların yürütmeden geldiğini; ayrıca meclis istibdatının hiçbir zaman yürütme istibdatı kadar tehlikeli olmadığını ve meclislerin seçim usullerinin düzenlenmesi ve referandum gibi çeşitli yöntemlerle meclis istibdatının imkânsız hale getirilebileceğini savunur. Burada Bozkurt kuvvetler ayrılığı teorisini, günümüzde kullanılan anlamdan farklı olarak, her bir kuvvetin birbirinden tamamen bağımsız olduğu ve birbirlerini hiçbir şekilde denetleyemediği bir sistem şeklinde kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Gerçekte meclis hükümeti sistemi, nesnel koşulların ve pratik, zorunlu gerksinimlerin ürünü ve sonucu olup, bunda tarihsel gelişmenin, monarşik ve oligarşik diktalara duyulan tepkinin de rolü bulunur. Nitekim 1876 Anayasası ile hukuken üstün durumda olan ve padişapta düğümlenen yürütme gücü kötüye kullanılmış; 1908 sonrasında da bir grup ve ardından siyasi parti, yürütme gücünü kötüye kullanarak bir istibdat ortamı yaratmıştır.³⁷ Fakat Bozkurt, her ne

³⁵ “*Halk Devleti Düsturları*”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 278; “*İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu, Görev ve Sorumluluklarının Belirlenmesine Yönelik Düzenlemeler*”, Hâkimiyeti Milliye, 5-9 Aralık 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 391.

³⁶ “*Parlamentarizm Teorisi*”, Anadolu'da Yeni Gün, 25 Nisan 1923, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 417-421.

³⁷ Nurşen MAZICI, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919- 1926), İstanbul, Dilmen Yay., 1984, s. 7.

kadar kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin, ihtilal şartları altında kabul edilmiş geçici bir sistem olmadığını, normal şartlar altında da en uygun ve olması gereken sistem olduğunu³⁸ savunsa da; söz konusu beyanlarının yine olağanüstü şartlar altında verildiği göz önünde bulundurulduğunda, rasyonel görüşlerini yansıtmak yerine, tepkisel bir nitelik taşıdığı düşünülebilir.

Anayasa hukukunun temel ilkelerinden birisinin hükümette “görev ve sorumluluk” esasının belirlenmesi olduğunu belirten Bozkurt, yürütme ve yasama yetkisinin mecliste birleştiği meclis hükümeti sistemini, en doğru ve gerçekçi sistem olarak kabul etmesi ve bu kuvveti kullanma yetkisinin sadece millette, dolayısıyla onun tecelli ettiği Meclis’te olması gerektiği görüşleri ile paralellik oluşturacak şekilde, 1921 yılında “Heyeti Vekile’nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun Tasarısı”nın Meclis’te görüşülmesi sırasında, tasarıda geçen “*Heyet-i Vekile, reisin riyaseti altında toplanıp, dâhili ve harici mühim işlerin merciidir.*” ibaresini ve vekillerin Meclis değil, reis tarafından seçilmesi esasını, Anayasa’da öngörülen Meclis’in fiilen ve bizzat idare hakkı ile vekilleri birer birer seçme hakkını açıkça ortadan kaldırdığı gerekçesi ile eleştirir. Dolayısıyla görev ve sorumluluk esasını noktasında, iş yapılmadan önce milletin kontrolünün önemli olduğu; yoksa iş bittikten sonra sorumluluk esasının telafisi güç sakıncalara sebebiyet verebileceğini belirtir. Gerek kuvvetler ayrılığı, gerek parlamentarizm sistemlerinde neticede milli hâkimiyet parçalanarak genelde yürütme kuvvetini kullananların elinde kaldığını ve milletin sorumlu tutmak hakkını ancak işler yapıldıktan sonra kullanabildiğini, bazen de kullanamadığını savunur. Burada önerisi, Meclis tarafından hem genel siyaset programının, hem de her vekâletin özel siyasetinin hatlarının belirlenmesi ve her vekilin her ay Meclis önünde ne yaptığını açıklamak zorunda tutulması; açıklaması yeterli görülmezse Meclis tarafından görevine son verilerek yenisinin seçilmesidir. Görevine son verilen vekilin de gerekli şartlar oluşmuşsa Yüce Divan’da yargılanmasıdır. Bu şekilde yürütme işlerinde Meclis’in sıkı kontrolü ve sorumluluk esasının sağlanabileceğini savunur.³⁹

Bozkurt, yine halkçılık anlayışının gereği olarak halkın kaderine bizzat sahip olması gerektiğini ifade ederek, bu anlamda “güzideler (seçkinler) idaresi” ne karşı çıkmaktadır. Bu görüşünü şu şekilde dile getirir: “... *güzideler ne hakla idareyi kendi tekellerine alabilirler? Güzidelik sıfatını kim takdir edecektir?*”

³⁸ “Türkiye inkılâbının şaheseri olan yeni devlet teşkilatımız, zannedildiği gibi geçici ve fevkalade bir zamanın değil, en tabii ve mantıkî günlerin bir sistemidir. Yeni Türkiye’nin ve onun inkılâbının birliği, kuvvetler birliği prensibi ile mümkündür.”, “Meclis ve İcra Vekilleri”, Anadolu’da Yeni Gün, 7 Mayıs 1923, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 430.

³⁹ “Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti”, Hakimiyeti Milliye, 5-9 Aralık 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 382-396.

*Bunun ne kadar suistimale zemin olabileceği kolayca takdir olunabilir.*⁴⁰ Bununla birlikte bazen bir şahsın ya da zümrenin mutlakiyet idaresinin ülkeyi kur-tarabildiği, halkı egemen kılabilirdiğini; ancak bunun çok istisnai, tesadüfi bir durum ve geçici bir zaman için söz konusu olduğunu, tarihin ise iyi niyet sahibi, büyük adamları yetiştirmekte çok kısır davrandığını ifade eder. Bu anlamda Bozkurt, istisnai olarak bazen faydalı olabilen söz konusu istibdat yönetimi hakkında “zehir” benzetmesi yapar ve içinde bulunulan çağın demokrasi ilkele-rinin bu zehrin kullanımına gerek bırakmadığını, diktatörlüğün her ne şekilde olursa olsun mutlak zararlı olduğunu şu sözlerle dile getirir: “*Tarihin seyrinde adil bir istibdadın, aydın bir zümre diktatörlüğünün bir memleket bir millet için faydalı olduğu görüldü. Fakat bunlar o istisnalardır ki, milletlerin genel haya-tında düzenleyici olamazlar; örnek diye kabul edilemezler. Tıpkı zehrin bazen bir hastayı iyileştirmesi, tabii halde bulunanları daima öldürmesi gibi. Nerede kaldı ki asrımız demokrasi düsturları bu zehrin kullanılmasına da lüzum bırak-mayan tesisatı vücuda getirmiş bulunuyorlar.*”⁴¹

3. Yürütmenin Meclisi Fesih Yetkisi

1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu Tasarısında yer alan ve Cumhurbaşkanına Meclisi fesih yetkisi tanıyan 25. madde, Bozkurt tarafından tepkiyle karşılanır ve ciddi şekilde eleştirilir. Tasarıda hükümetin zayıflığının işlerin yürütmesine engel oluşturduğu ve bu sebeple Meclise karşı kuvvetlendirmesi gerektiği şeklindeki gerekçe ile ilişkilendirilmeye çalışılan söz konusu fesih yetkisinin, milli hâkimiyete aykırılık teşkil ettiğini ifade eder. Mantık ve sağdu-yu haricine çıkan bir Meclisi milletin her zaman denetleyebileceğini; ancak icra heyetlerinin tahakkümünü ise sadece büyük ve başarısı çok şüpheli halk ayak-lanmalarının ortadan kaldırılabileceğini savunur.⁴²

Bozkurt, yürütmenin Meclisi fesih yetkisinin hiçbir zaman Anayasa hukuku ile bağdaşmadığını ve bu yetkinin halk ihtilallerinin bir fedakârlığı olduğunu şu şekilde dile getirir: “*Fesih, Anayasa hukuku kavramına her vakit ayrı düşmüş bir zihniyettir. Bize göre icra heyetinin fesih hakkı, halk ihtilallerinin bir fe-*

⁴⁰ “*İdare Siyaseti*”, Anadolu’da Yeni Gün, 8 Temmuz 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 258.

⁴¹ “*Halk Devleti Düsturları*”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s.287-288; “*Diktatörler İdaresi*”, Sada-yı Hak, 20 Haziran 1924, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 17.

⁴² Fesih yetkisi hakkında görüşleri için bkz. “*Hükümet Meclisi-Meclis Hükümeti*”, Vatan, 11 Mart 1924, s.446-449; “*Fesih Yetkisi*”, Vatan 21 Mart 1921, s. 450-453; “*Teşkilatı Esasiye Kanun Tasarısının Kaldırılan 25. Maddesi Üzerine Beyanat*”, Sada-yı Hak, 6 Nisan 1924, s. 454-456; “*Teşkilatı Esasiye Kanun Tasarısının Kaldırılan 25. Maddesi Üzerine İkinci Beyanat*”, Sada-yı Hak, 15 Nisan 1924, s. 457-461; “*Fesih Yetkisi Macerası*”, Vatan, 23 Nisan 1924, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 462-464.

dakârlığıdır... Kim temin edebilir ki böyle bir yetkinin yenilenmesi inkılâbın seyrinde umulmayan, görülmeyen gericiliklerin elinde silah olmaz ve olmayacaktır. Ve yine kim temin edebilir hükümet daima ve her vakit inkılâpçıların elinde kalacaktır?!”⁴³ Nihayetinde fesih yetkisine ilişkin ilgili 25. maddenin tasarından çıkarılmasında, mantıklı ve tutarlı eleştirileri ile Atatürk’ü ikna eden Bozkurt’un büyük etkisi bulunur.

4. Seçim Sistemi

Bozkurt’un savunduğu düşüncelerden birisi de “mesleki temsil” sistemidir. Milli hâkimiyetin tecellisi olan seçimlerde kabul edilen “genel oy” esasının, kadınlara oy hakkının tanınmaması, seçimin iki dereceli olması, vergi vermeyi ve okur yazar olunmasının şart koşulması karşısında, tam anlamıyla milleti temsilde amaçlanana sağlayamadığını ifade eder. Buna çözüm olarak ise hem milletin daha geniş bir çerçevede temsilini sağlamak, hem de halkçılık anlayışı gereği ekonomik anlamda halkın kalkınmasına katkıda bulunmak maksadıyla mesleki temsil sistemini önerir.⁴⁴ Milli Mücadelede en büyük katkıyı köylü üreticinin yaptığını ve halkın çoğunluğunu köylünün oluşturduğu düşünüldüğünde, başarıdan en başta pay alması gerekenin köylü ve emekçi kesim olduğunu ifade eder. Bu sisteme göre halk çeşitli meslek gruplarına ayrılacak, bu meslek gruplarının sendikalar şeklinde örgütlenmesi zorunlu olacak ve seçim hakkı da sendikalar aracılığıyla kullanılacaktır. Bu şekilde ülke ekonomisini temsil eden grupların Meclise yansıtacağını, ekonomik bağımsızlık ve ulusal kalkınmanın sağlanmasında mesleki temsil sisteminin önemli bir araç olduğunu savunur.⁴⁵

Bozkurt, tarihi geçmişe bakıldığında bir sınıf idaresinin hüküm sürdüğünü; köylü ve işçi kesimin ise ülkenin yükünü omuzlarında taşımalarına rağmen her zaman göz ardı edildiğini şu şekilde dile getirir: “*Meşrutiyet, cumhuriyet, halkçılık referandum ve inisiyatif gibi şekilde ve teoride göz kamaştırın bu muhtelif sistemlerin cemiyetin sinesinde kapayamadığı bir yara vardır: Sınıflar.*”, “... memleketin mukadderatına köylü ve işçi de karışmalı ve onun siyasi, toplumsal, iktisadi hareketlerde oyu alınmalıdır, menfaatleri mutlaka düşünülmalıdır.” Dolayısıyla halkçılığın gereği olarak “*güzideler idaresi*” ne

⁴³ “Hükümet Meclisi-Meclis Hükümeti”, Vatan, 11 Mart 1924, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 447.

⁴⁴ “Mesleki temsil memleketi ve devleti her şeyden evvel iktisadi bir mahiyette kabul ediyor... bugün hayat ve hareketin ve başta devletin manası her şeyden evvel iktisat ise, camiayı temsilde bu sistemin büyük bir ehemmiyeti olacağı da aşikardır.”, “Halk Devleti Düsturları”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s.279-281.

⁴⁵ “... Türkiye iktisat zümrelerine bilhassa teşkilat lazımdır. Teşkilat mesai erbabının elinde o köprüdür ki geçit vermeyen uçurumları bununla aşabilirler.” UYAR, “Türk İhtilalinin Düsturları-II”, s. 40.

karşı çıkar ve halkın bizzat ve en doğrudan olabilecek şekilde yönetime katılmasını; bunun da halkın refahı ve mutluluğunu sağlayacak şekilde ekonomik temelli olması gerektiğini ifade eder.⁴⁶ Burada Bozkurt'un mesleki temsile ilişkin görüşlerinin esas olarak Komünizm'den esinlendiğini; ancak ülkenin koşullarının da dikkate alınarak ekonomik kalkınma temelinde halkın siyasete ve yönetime ortak edilebilmesi anlamında halkçılık anlayışı ile harmanlandığını düşünebiliriz.

Ancak Bozkurt'un bu önerisi, temsile esas alınabilecek bir meslek teşkilatının olmadığı ve halkın ilim seviyesinin yönetim işlerinde söz söyleyecek yeterlilikte bulunmadığı şeklinde seçkin eleştirilerle karşılaşır. Bozkurt ise bu eleştirilere ilmin yalnız okumak olmayıp, çiftçilik, demircilik ve diğer meslek gruplarının da bir ilim teşkil ettiği; ayrıca yıkılan lonca teşkilatlarının yeniden kurulup, İş Kanunu ile gerekli organizasyonun hukuki temelini de sağlanması sonucu ülkenin ekonomisinin yönetimde söz sahibi olmasının mümkün olduğunu dile getirerek cevap verir.⁴⁷ Fakat sonuçta 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alacak olan temsile ilişkin 4. maddeye konu olan mesleki temsilcilerin önerisi kabul edilmez. Bozkurt söz konusu fikirlerini İş Kanunu hazırlığı sırasında da uygulamaya koymaya çalışır; ancak başarılı olamaz.

Ayrıca Bozkurt'un eleştirilerine konu bir diğer husus olan iki dereceli (dolaylı) seçim sistemi, ilk kez 1908 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkatı"nda ayrıntılı şekilde düzenlenerek 1946 seçimlerine kadar uygulanır ve Türkiye'de çok partili hayata geçinceye kadar demokrasi ile ilgili tartışmaların odak noktasını oluşturur. Bu konu 1921 Anayasası ve 1923 yılında İntihap Kanunu Değişiklik Teklifinin görüşüldüğü sırada da gündeme gelerek; Bozkurt'un da içinde bulunduğu bazı kesimler tarafından milli hâkimiyetin tecellisine imkân vermediği gerekçesi ile eleştirilir.⁴⁸ Bozkurt, "... meclislerden maksat ve gaye milletleri ve memleketleri mümkün olduğu kadar ifade etmek, onları temsil eylemektir. Vatan, millet, memleket bunlar birer mücerred mefhum olarak telakki edilemez. Bütün bu isimler bize bir hareket, bir faaliyet, bir mevcudiyet ifade eder ve bunları yapan unsurları hatırlatır. Kim iddia edebilir ki memleketin umumi hayatında amil olan onu tek mil eden amiller, iktisat zümreleri mecliste kifayet derecesinde bir mevcudiyet göstermedikçe herhangi bir memleket

⁴⁶ "Millet Saltanatı", Anadolu'da Yeni Gün, 1 Ekim 1920, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 221-225.

⁴⁷ "Büyük Millet Meclisi'nde Mesleki Seçim", Anadolu'da Yeni Gün, 24 Kasım 1920, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 300-302.

⁴⁸ İlgili "Kanun-u Muvakkat" hakkında detaylı bilgi için bkz. Seda ÖRSTEN ESİRGEN, Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları", Ankara, Turhan Yay., 2017, 107-115; ÖZ, s. 120-121.

ve bilhassa Türkiye ve onun yüksek menfaatleri temsil edilmektedir."⁴⁹ şeklinde Meclisin amacının milleti mümkün olduğu kadar ifade etmek olduğunu dile getirir. Meclise iki dereceli seçimle giren kişilerin milletin ihtiyaçlarını temsil edebilecek kişilerden oluşmadığını söyler.⁵⁰

Bozkurt, ihtilalin milleti hâkim kılmak amacıyla, millet için yapıldığını ifade eder. Dolayısıyla her ne kadar büyük bir iş başarılmış olsa da eksik yönlerinin bulunduğunu; milleti fiilen hâkim kılmak için mesleki temsil sisteminin ve tek dereceli seçimin kabul edilmesi gerektiğini savunur. Kaldı ki ihtilalin başarılmasında en büyük payın halkta olduğundan bahisle, milli hâkimiyetin tam ve gereği gibi sağlanmasının, siyasetçiler için bir ahde vefa borcu, aynı zamanda halk için de bir nevi ganimet hakkı olduğunu düşünür. Esasında Anayasa'nın amacının ve devletin oluşum gayesinin de milleti temsil esasında düğümlendiğini; bu anlamda en doğru seçim sisteminin mesleki temsil olduğunu savunur.⁵¹

Halkın seçimlere katılması hususunu ise Bozkurt, bir görev olarak kabul eder. Bu doğrultuda Nahiye ve Köy İdareleri Kanun Tasarısı hakkında Meclis görüşmeleri yapılırken, halkın büyük oranda seçimlere katılmasını sağlamak ve dolayısıyla milli hakimiyeti tam anlamıyla tecelli ettirebilmek; buna ek olarak halkın siyasi gelişimini de bu suretle sağlayabilmek amacıyla ilgili tasarıya mecburi oy usulünün eklenmesini ve oy kullanmayanlar için idari para cezası öngörülmesini önermiştir.⁵²

5. İdare Usulü

Bozkurt'a göre idarecilik (hükümetçilik) konusu, "hükümet hükümdar" ve "millet saltanatı" olmak üzere iki devreye ayrılır. Birinci devir, her şeyin hükümete ait olduğu, merkeziyetçi bir idare; ikinci devir ise her şeyin, özellikle ekonomik girişimlerin millete intikal ettiği, âdemi merkeziyetçi bir idare devridir. Toplumların gelişmişlik seviyesi arttıkça merkeziyetçilikten ayrılıp, ikinci devreye geçtiklerini ifade eder. Dolayısıyla Bozkurt, insanın doğasında serbestliğin esas olması sebebiyle, merkezi idarenin toplum için doğal bir idare olmadığını ve merkeziyetçi bir idare yerine, ekonomik anlamda yerel yönetime dayalı bir

⁴⁹ Hakkı UYAR, "Türk İhtilalinin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt -II", Tarih ve Toplum, S. 100, Nisan 1992, s. 39-40. (Burada UYAR tarafından, Bozkurt'un Sada-yı Hak Gazetesinde çıkan "Türk İhtilalinin Düsturları" adlı toplam on iki makaleden oluşan makale serisinin son yedi tanesi nakledilmiştir.)

⁵⁰ "Büyük Millet Meclisi'nde Mesleki Seçim", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 300.

⁵¹ UYAR, "Türk İhtilalinin Düsturları-I", s. 23.

⁵² BOZKURT'un Köy ve Nahiye İdareleri Kanunu Tasarısı hakkında Mecliste yapmış olduğu konuşma, **TBBM Zabıt Cerideleri**, 24 Eylül 1921, Devre: I, İçtima: II, Cilt: 13, 81. İçtima, s. 15-16.

idarecilik anlayışını savunur. Merkezîyetçi idarenin ancak özel durumlarda, kararlı bir idareye ihtiyaç duyulduğu zamanlarda uygulanması gerektiğini, çarpıcı bir söylemle şu şekilde ifade eder: “Merkezi idare, bir diktatörlüktür, belki bir nevi kesin kararlı idaredir; lüzumu ancak bu son iki idareye ihtiyaç hissedildiği zamanlarda tahakkuk edebilir, geçicidir. Dolayısıyla insanlıkta asıl olan serbesti olmasına göre merkezîyet cemiyetin tabii bir idaresi değildir.”⁵³

Ancak aynı zamanda toplumun yapısına, geleneğine ve içerisinde bulunduğu şartların da hangi tür idarecilik usulünün benimseneceği konusunda dikkate alınması gerektiğini söyler. Dolayısıyla ihtilal şartları altında Türkiye’de idareciliğin merkezîyetçi bir yapıda olması gerektiğini vurgular.⁵⁴

Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, Bozkurt’un sadece bütçe anlamında bir ademi merkezîyetçilik benimsediğidir. Bunun dışında yerelliği tercih etmenin Türk tarihi ve toplumsal yapısı dikkate alındığında sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini şu şekilde dile getirir: “Osmanlı-Türk tarihinde idari hareketler ruhiyat bakımından incelenince görülür ki, bizde halk tabakası daima yukarıdan beklemiştir. Türk halkı ordu milletidir... İngilizler gibi şahsi teşebbüs milletlerine göre biçilmiş idare sistemleri, dünyanın en iyi usulleri olsa dahi bizim memleketimizin bilhassa bugünkü seviye ve anlayışı itibarıyla faydalı değil belki tehlikeli dahi olabilir... Bizim idarenin adı -seçim usulümüz iktisadiyatımızı nispi surette temsil etmek şartıyla- “bütçe âdemimerkezîyeti” olmalıdır.”⁵⁵

Bozkurt, burada da halkçılığın yerleşmesi ve halkın kendi kaderini tayin edebilmesi amacıyla, ülkenin ekonomisini genel siyasetin düzenleyicisi ve hâkimi haline getirmek gerektiğini ifade ederek, mesleki temsilin yerel çapta uygulanmasını savunur. Bunun için Vilayet Genel Meclislerinde nispi surette mesleki temsil sisteminin kabul edilmesinin gerektiğini ifade eder. Ayrıca her meslek erbabı, sendika kurmaya mecbur tutulmalı ve böylece hareketli bir ekonomik sistem oluşturulmalıdır. Dolayısıyla düğümün seçim usulünün değiştirilmesinde ortaya çıktığını, usul değişmeksizin yapılan faaliyetlerin ise “aynı

⁵³ “Memleketin Büyük Derdi”, Anadolu’da Yeni Gün, 12 Eylül 1920 ve “İdare Sanatı”, Anadolu’da Yeni Gün, 21 Eylül 1920, Mahmut Esat Bozkurt’un Toplu Eserleri 1, s. 217.

⁵⁴ “... en doğru idare makinaları, memleketin ihtiyacını temsil edenler, başka bir tabirle memleketin ihtiyacından doğmuş olanlardır.”, “merkezle alakayı tamamen kesmek bilhassa şu zaman için hayırlı bir teşkil olmaz... bugün büyük bir isyanın, bir ihtilalin, hayat, için çırpınan mukaddes bir ihtilalin içinde bulunuyoruz. Düşmana kuvvetli ve muntazam darbeleri indirebilmek için merkezde toplanmış bir yetki her halde mevcut olmalıdır.”, “İdare Sanatı”, Anadolu’da Yeni Gün, 12 Eylül 1920 ve “Memleketin Büyük Derdi”, Anadolu’da Yeni Gün, 21 Eylül 1920, Mahmut Esat Bozkurt’un Toplu Eserleri 1, s. 211-220.

⁵⁵ “Türkiye Devleti’nde idare Siyaseti”, Anadolu’da Yeni Gün, 12 Mayıs 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 238.

adama yeni elbise giydirmek” niteliğinde olduğunu söyler. Bununla birlikte “Bütçenin mühim bir kısmı mahalline bırakılmalıdır. Vali, kaymakam, müdür gibi idare memurlarının meslek erbabından meydana gelmeleri ve mahalli bütçeyi tanzim edecek mahalli meclislerde tabii üye sıfatıyla bulunmaları, hem devletin mecbur olduğu kontrol vazifesini yapabilmesini hem de halkın bizde henüz lüzumsuz bulmadığı mürşitlerden istifade etmesini içerdiğinden her halde lazımdır.”⁵⁶ şeklinde önerilerde bulunur.

Burada Bozkurt, seçim usulünde olduğu gibi, idarecilik anlamında da mesleki temsili dile getirir. Bunu sağlamak için ise ekonomik anlamda merkezden bağımsızlığı ve vilayet meclislerinde meslek teşkilatlarının yer almasını savunur. Burada nihai amacının küçük, büyük tüm üreticileri ekonomik bir teşkilat dâhilinde yönetimde söz sahibi kılarak, ihtilalin gayesi olan milli hâkimiyeti tam olarak sağlamak olduğunu söyler.⁵⁷

Bozkurt’un idarecilik usulü hakkındaki görüşleri değerlendirildiğinde, ideal olarak ademi merkezîyetçiliği insanın doğasına en uygun ve bu sebeple de olması gereken idare usulü kabul ettiği anlaşılır. Ancak toplumun tarihi, kültürel kodları ve bunun yanı sıra içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında, ilgili topluma en uyumlu ve de en çok fayda sağlayacak usulün o toplum için en doğru usul olduğunu savunur. Bu sebeple tebaa kültürünün en başından beri hakim olduğu ve daima bütün iyiliklerin kişisel girişim yerine devlet yönetiminden beklendiği, ayrıca ihtilal gibi olağanüstü şartlar altındaki Türk toplumu için de en doğru idare usulünün merkezîyetçilik olması gerektiğini söyler. Fakat nihayetinde Bozkurt’un bütçe ademi merkezîyetçiliğini benimsemesi, söz konusu görüşlerine tezat teşkil etmekle birlikte, bu görüş ve beyanlarının altında halka yönetime katılma alışkanlığı kazandırmak ve aynı zamanda ekonomik kalkınma sağlamak amacının bulunduğu düşünülebilir.

B. Sınırlı İktidar Prensibi ve Hukuk Devleti

1. Temel Hak ve Özgürlükler

Bozkurt’a göre, ihtilalin ardından inkılâp içerisinde olan bir ülkede, kişilerin temel hak ve özgürlükleri mutlak değil; toplumsal dayanışma ve millet menfaatleri ile ve onlarla çatışmadığı sürece kabul edilmesi gereken tali bir nitelik taşır. Dolayısıyla en büyük özgürlük, milletin dayanışması, Türklüğün büyük menfaatleridir. Bozkurt, kişisel özgürlüklerin “büyük ve genel” olarak tabir

⁵⁶ ,“*Yeni Camia İdaresi*”, Anadolu’da Yeni Gün, 15 Mayıs 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s.214-242.

⁵⁷ “*Halk Saltanatı*”, Anadolu’da Yeni Gün, 31 Mayıs 1921- 1 Haziran 1921- 5 Haziran 1921 tarihli adlı yazı dizisi, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 251.

ettiği özgürlükler karşısında daima fedakârlık yapmak zorunda olduğunu savunur. Aksi takdirde tarihi tecrübelerin gösterdiği üzere anarşinin ortaya çıkıp, kurulan düzeni yok edeceğini ifade eder.⁵⁸

Bu görüşlerini şu şekilde dile getirir: “*Milletler halk avcılığına, demagojiye varan teorilerden ve hürriyet teranelerinden bezgin ve yorgundurlar. Türk milleti ve onun kanunları, ilkçağ ve ortaçağda şunun bunun elinde bir tahakküm ve ihtiras vasıtası olan mukaddes dinler gibi, hürriyetin ve zamanımızın bazı entrikacılarının elinde bir zorbalık ve menfaat vasıtası olmasına müsaade edemez. Hürriyet, Türk milletinin ve onun genel menfaatlerinin korunması manasını ifade etmelidir.*” Ayrıca Bozkurt, özgürlüklerin muhatabının kişi değil, toplum olması gerektiğini, “*İnkılâp, tacı fertlerin başından alarak Türk’e, Türk camiasına giydirdi. Türk inkılâbı, tacı fertlere değil, camiaya layık gördü ve camiayı tacidar kıldı.*” şeklindeki sözleri ile ifade eder.⁵⁹

1.1. Muhalefet Hakkı ve Basın Özgürlüğü

Bozkurt’un ifade özgürlüğünü ortaya koyduğu “*Düşüncenin en tehlikelisi, gizli kalanıdır. Herhangi bir düşünceyi açıkça ortaya koymak ve eleştirmek, eğer zararlı ise onu önleyecek çarelerin başında, en başında gelir. Bu düşünceyi yenmek için alınacak önlem, işkence değildir. Düşünceler işkenceyle yok edilemezler. Yok etmek için tek çare, herhangi bir düşüncenin karşısına daha güçlü düşüncelerle çıkmaktır. Tarih böyle diyor.*”⁶⁰ şeklindeki sözleri ile, zararlı bir düşüncenin baskı ve işkenceyle değil, fikri mücadele ile değiştirilmesi veya ortadan kaldırmasını savunur.

Bununla birlikte muhalefeti de olumsuzluk kavramından ayırarak tanımlar. Bozkurt’a göre olumsuzluk, bir yapıya bir mekanizmaya tümünden karşı çıkmak, bir kurum ve olguyu tümüyle reddetmek anlamındadır. Muhalefet ise, karşındaki kuruma ve yapıya mekanik olarak sahip çıkmakla birlikte, uygulama biçim ve düşüncelerine tepki göstermek, onaylamamak anlamına gelir. Dolayısıyla iktidar ve muhalefet birbirini tamamlar; ancak hiçbir zaman bütünleşmezler.

⁵⁸ BOZKURT’un Avukatlık Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren kanun tasarısı üzerine TBMM’de yapmış olduğu konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 2 Ocak 1926, Devre: II, İçtima Senesi: III, Cilt: 21, 35. İçtima, s. 13-14; “*Medeni camialarda şahsi hürriyetler ve haklar her vakit kamu hukukuyla sınırlıdır. Aksi anarşiye, kuvvetlinin zayıfa tahakkümüne yol açar.*”, “*Avukatlık Kanunu Hakkında Beyanat*”, Anadolu, 22 Aralık 1926, **Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2**, (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2014, s. 357.

⁵⁹ “*Türk İnkılâbı ve Adliyesi Hakkında Perapalas’ta İstanbul Hâkimlerine Nutuk*”, Cumhuriyet, 25 Haziran 1925, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, s. 420.

⁶⁰ BOZKURT, (BEER’in Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi adlı kitabında yer alan önsözü), s. 8-9.

Muhalefet etmenin sadece “hayır” demek olmayıp, neden hayır dendiğinin ve neye evet denebileceğinin ortaya konulması gerektiğini söyler.⁶¹

Ancak ifade özgürlüğü ve muhalefet hakkındaki bu görüşlerine rağmen Bozkurt, içinde bulunulan olağanüstü şartlar dâhilinde teşkilatlanmış, siyasi bir muhalefetin tehlike yaratacağını; her ne kadar temiz muhalefet amacıyla kurulsada dahi inkılâp karşıtlarının odak noktası haline geleceğini “... *inkılâplar, fevkalade zamanlardır. Çöküş halinde bir mazi ile yükseliş halinde bir gelecek mücadele içindedir. Maziyi yıkmakla, bugünü ve geleceği kurmakla meşgul inkılâpçılara karşı muhalefet, bilmeyerek, bazen de bilerek düşman unsurlara alet olur.*”⁶² şeklindeki sözleriyle dile getirir. Bu sebeple yeni ortaya konulan esasları milletin tam olarak benimsemesi için en azından bir nesil geçene kadar çok partili hayata ve muhalefet partilerine karşı çıkar.⁶³ Ayrıca demokrasi için siyasi partilerin mutlak zorunlu bir unsur olmadığını, aksine inkılâp şartları dahilinde demokrasiyi zayıflatan bir zaafa dönüştüğünü ifade eder.⁶⁴ Kaldı ki, Türk milleti açısından Atatürk gibi bir liderin önderlik ettiği Cumhuriyet Halk Fırkası’na muhalefetin, bir nevi Atatürk’ün görüşlerinden ve yolundan ayrılmak olduğunu; bunun ise hiçbir zaman kabul edilemeyeceğini şu şekilde dile getirir: “*Birlik olacaktır. Çünkü Türk milleti iyilikleri muhalefette değil, Gazi’nin yanında buldu, orada görüyor. Cumhuriyet Halk Fırkası ise Büyük Şef’in evidir. Orada toplanacağız; arzularımızı orada yaptıracağız. Mademki Gazi Cumhuriyet Halk Fırkası’nın reisidir. Muhalefet -bu bir hak olmakla beraber- siyasi görüşlerde ondan ayrılmak demektir. Türk milleti en büyük Türk’ten ayrılamaz.*”⁶⁵ Hatta Bozkurt’un bu otoriter yaklaşımı ileri götürerek, 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Nizamnamesinde genel başkanın, fırkanın meclisteki üyeleri arasından seçilmesi usulünün kaldırılarak, değişmezlik usulünün getirilmesi konusunda, bu hükmün demokrasiye uygun olduğunu, diktatörlük oluşturmayacağını savunan beyanlarda bulunduğu görülür.⁶⁶

⁶¹ MAZICI, s. 23-24.

⁶² BOZKURT, Liberalizm Masalı (“Demokraside Fırkalar”, Anadolu, 11-12 Ağustos 1931), s. 56.

⁶³ “*İnkılâp içinde muhalefet daima tehlikelidir. Bir nesil değişinceye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınincaya kadar tehlikelidir. Tehlikeli olmuştur. Bununla beraber eleştirilere hararetle taraftarız. Bizim tehlike gördüğümüz taraf, organize edilmiş siyasi muhalefettir, siyasi teşekküllerdir. İnkılâbı yürütmeye çalışan partiye karşı koyan bir fırka, ne kadar temiz maksatlı olursa olsun bu düşman kafilelerin ona iltihak edeceğine bir an şüphe edilmemelidir.*”, BOZKURT, Liberalizm Masalı (“İnkılâp İçinde Muhalefet”, Anadolu, 9 Ağustos 1931), s. 51.

⁶⁴ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“Demokraside Fırkalar” Anadolu, 11-12 Ağustos 1931), s. 54-55.

⁶⁵ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“Birlik Olacaktır”, Anadolu, 19 Ağustos 1931), s. 62-63; Bozkurt, kendisini muhalefet ve fikir düşmanı olarak eleştirenlere karşı “*Ben demokrasiyi başıboşlar rejimi zannedip de muhalefeti ticaret vasıtası yapmanın aleyhindeyim. Düşman olduğum muhalefet budur. Nerede kaldı ki, şu sırada en samimi olsa da teşkilatı muhalefetin bile aleyhindeyim. Memleket, millet, inkılâp için zararlı olduğu fikrindeyim.*” yanıtını verir. BOZKURT, Liberalizm Masalı (“Muhaliplere Notlarım”, Anadolu, 27 Ağustos 1931), s. 68.

⁶⁶ Hakkı UYAR, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 241-242; UYAR, “Sol Milliyetçi” Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt, s 70-71.

Türkiye'yi kuran, Bozkurt'un da içinde yer aldığı kadroların benimsediği halkçılık anlayışının, halkçı-demokratik normlara olumlu yaklaşmasına karşın, demokratik temsil mekanizmalarını kontrol altında tutma eğilimi göstererek düalist bir tutum sergilediği görülür. Bu durumun halkçılık mücadelesini yürüten kadroların tarihi-sosyolojik temellerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü halkçılık ilk temellendiği noktada, padişahın yetkilerini kısıtlamak isteyen bürokrasinin ideolojisi olup, halkçılığa elitizmin eşlik etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Bozkurt'un da aynı doğrultuda mesleki temsil, tek dereceli seçim usulü gibi konuları ortaya koyarak halkçı-demokratik uygulamaları savunmasına rağmen, çok partili hayata geçilmesine ve muhalif partilere karşı bir tutum sergilemesi buna örnek teşkil eder. Zira II. Meşrutiyet sonrasında muhalefet olgusunun yanlış anlaşılması ya da suiistimal edilmiş olması dolayısıyla, kontrolsüz ve anarşiye varan bir ortam meydana gelmiş olup, bu sebeple Bozkurt'un siyasi partilere karşı söz konusu yaklaşımının da tarihi tecrübelerden kaynaklanan tepkisel nitelik taşıdığı düşünülebilir.

Bozkurt'un basın özgürlüğü konusundaki düşünceleri, muhalefet hakkı konusundaki düşünceleri gibi tepkisel olup “*Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin basın tarihi göz önünde tutulunca, benim anlayabildiğim şudur: Muhaliflik de iktidar yanlılığı da gazeteciliğin elinde zaman zaman bir geçim vasıtası olarak kullanıldı. Bu şart altında milletler gazetelere hürriyeti az çok esirgerlerse haksız sayılmazlar.*” şeklindeki sözleri bunu kanıtlar mahiyettedir. Ayrıca eğer bu anlamda özgürlük isteniyorsa, öncelikle basının “*bir geçim, bir tecavüz, bir ihtiras vasıtası*” olmaktan çıkarılması gerektiğini belirtir ve bu durumda özgürlük ortamının kendiliğinden kurulacağını ifade eder. Bununla birlikte bir basın kanunu oluşturmanın ise “*muasır hukuk ilmine göre fazla bir şey olduğu*” nu düşünür.⁶⁸

1.2. İdam Cezası

Bozkurt'un inkılâp karşısında temel hak ve özgürlüklerin ikincil önem ihtiva ettiği görüşünün en somut örneğini, inkılâp karşıtları için temel insan hakkı olan yaşam hakkını ortadan kaldıracak idam cezasını gerekli görmesi oluşturur. Bozkurt, kişilerin siyasi hürriyetleri için Türk milletinin büyük ve yüksek haklarının tehlikeye atılamayacağını, bunu yapmaya kimsenin hakkı olmadığı gibi, yapanların ise idam cezası ile cezalandırılmasının şart olduğunu savunur.

1.3.1926 tarihli Ceza Kanunu'nun hazırlanması sırasında Bozkurt, idam cezasının çağın medeniyeti önünde artık geri çekilmeye başladığı yönündeki eleştirilere karşılık, bunun milletler için bir ilaç olduğunu görüşünü şu şekilde dile

⁶⁷ Mehmet ÖZDEN, “*Türkiye’de Halkçılığın Evrimi*”, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 16, Y. 2006, s. 93.

⁶⁸ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Basın Hürriyeti*”, Anadolu, 23 Ekim 1932), s. 107-108.

getirir: “Fertler her zaman için ilaç kullanmazlar. Fakat ihtiyaten raflarının bir köşesine ilacı nasıl yerleştirir ve icabı halinde nasıl kullanırlarsa, cemiyetler de idam cezasını rahatsız oldukları zaman kullanırlar. O zaman sulh ve sükûn gelir. İdamı kabul etmeyen milletler zaruret halinde ilaçsız kalmış zavallı insanlara benzerler.” Dolayısıyla Ceza Kanunu tasarısında yer verilen idam cezasının amacının da esas olarak bu olduğunu, memleketin, Türk milletinin ve inkılâbın menfaatlerini korumaktan başka bir amacı olmadığını ifade eder.⁶⁹

Bu doğrultuda Bozkurt, İstiklal Mahkemelerinin mevcudiyetini ve idam cezası verme yetkisini de, içinde bulunulan olağanüstü şartlar altında elzem kabul eder ve bunu şu şekilde dile getirir: “Dünyanın en medeni memleketlerinde fevkalade hadiselerin cezalandırılması adliyeye ait değildir. Fevkalade hadiselerin cezalandırılması, fevkalade tedbirlerle, fevkalade kanunlarla olur... Adliye kanunları tabii zamanlarda geçerli olur.”⁷⁰ Bununla birlikte Anayasada yer alan “mahkemelerin teşkilatı, vazife ve yetkileri kanunen tayin olunmuştur.” hükmüne atıfla, kanunen tayin olunduktan sonra sadece adliye mahkemeleri değil, herhangi bir mahkemenin de meşru olabileceğini, dolayısıyla bu anlamda İstiklal Mahkemelerinin hukuka uygun olduğunu savunur.⁷¹

1.3. Diğer Konular

Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen hukuk devriminin öncü ismi olan Bozkurt, kabul edilen hukuki düzenlemeler neticesinde kadınlara giyim-kuşamda, meslek seçiminde, sosyal hayata katılımında tam serbesti tanınması ve evlilik, boşanma, miras hukuku alanlarında erkeklerle eşit haklara sahip kılınmasında önemli rol oynamıştır. Her alanda kadın-erkek eşitliğini savunan Bozkurt, özellikle kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmasını önemle vurgular.

Bozkurt kadınlara ve kadın haklarına ilişkin görüşlerini, Medeni Kanun tasarısının Meclis’te görüşülmesi sırasında “Türk tarihinin, bendenizin anlayışına göre, en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni tasarının aile teşkilatı ve miras hükümleri, şimdiye kadar istenildiği zaman bir esir gibi kolundan tutularak yerden yere vurulan, fakat ta ezelden hanım olan Türk annesini layık olduğu hürmetli mevkiine getirecektir.”⁷² şeklindeki sözleri ile ifade eder.

⁶⁹ BOZKURT’un Türk Ceza Kanunu Tasarısı hakkında TBMM’de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 1 Mart 1926, Devre: II, İçtima Senesi: III, Cilt: 23, 64. İçtima, s. 4, 5, 13, 14.

⁷⁰ BOZKURT’un Ankara İstiklal Mahkemesi’ne de İdam Yetkisi Verilmesi Hakkındaki Tezkere üzerine TBMM’de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 20 Nisan 1925, Devre: II, İçtima Senesi: II, Cilt: 18, 107. İçtima, s. 246, 247.

⁷¹ BOZKURT’un Takriri Sükûn Hakkındaki Kanun Tasarısı üzerine TBMM’de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 4 Mart 1925, Devre: II, İçtima Senesi: II, Cilt: 15, 69. İçtima, s.144.

⁷² BOZKURT’un Medeni Kanun Tasarısı hakkında TBMM’de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 17 Şubat 1926, Devre: II, İçtima Senesi: III, Cilt: 22, 57. İçtima, s. 230.

Ayrıca hukuk devriminde kabul edilen İcra ve İflas Kanunu ile öncesinde şahsi borç için uygulanan hapis cezası kaldırılmış olup Bozkurt, bu cezanın ilk ve ortaçağ derebeylik sistemleri zamanından kalma olduğunu, dolayısıyla çağdaş hukuk sisteminde yeri bulunmadığını ifade eder.⁷³

2. Sosyal Devlet

Devletçilik anlayışı dâhilinde, toplumun ve kişinin gelişimini sağlamanın ve bunu güvence altına almanın devletin temel prensiplerinden biri ve aynı zamanda görevi olduğunu düşünen Bozkurt, görüşlerini şu şekilde ifade eder: “... *hürriyet denizinde yüzmeye bilmeyenler vardır ki, onlara yüzmeyi devlet öğretecektir. Bu denizlerde yüzmeye mecali, takati az olanlar vardır ki, onları devlet kollayacaktır. Bu denizlerde yalnız başına yüzecekler vardır ki, onları da demokrasinin kabul ettiği ferdi hürriyet haklarının faaliyeti derecesi nispetinde devlet koruyacaktır. Yine yapılması, fertlerin ve camianın yükselmesi için başarması icap eden iktisadi hareketler vardır ki, bunları da devlet görecektir.*”⁷⁴ Burada daha önce belirttiğimiz üzere sıkı bir devletçilik anlayışı benimsemez. Esas olarak ekonomik liberalizmden yanadır.⁷⁵ Fakat bununla birlikte liberalizm ile özdeşleşen “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” prensibini eleştirir. Toplumların yükseliş ve düşüşlerinin sadece kişi ile değil, toplumsal hayatın gerekleriyle yakından ilgili olduğunu; nasıl siyasi ve toplumsal hareketlerde insanları mutlak olarak serbest bırakmak anarşiye ve kuvvetlinin zayıfı ezmesine yol açıyorsa, ekonomik anlamda da dizginsiz bir liberalliğin aynı sonucu doğuracağını söyler. Kaldı ki, mutlak bir özgürlük içinde herkesin başarılı olabilmesi için herkesin eşit şartlarda doğduğuna, büyüdüğüne, yaşadığına inanmak gerektiği; ancak hayatın böyle olmayıp, devlet müdahalesinin bir zorunluluk olduğunu savunur.⁷⁶

Bozkurt, burada milliyetçilik ile devletçilik ilkelerini bağdaştırır. Ona göre milliyetçilik, Türk halkının ekonomik, sosyal, her alanda yükselmesi ve refaha kavuşması için gerekli olanın yapılmasını ifade eder. Dolayısıyla genel olarak milliyetçilik, Türk milletinin her anlamda menfaatini düşündürmektir. Bu doğrultuda ülkenin tamamına yakınının yoksul, üretici ve emekçi kesim olduğu düşü-

⁷³ BOZKURT'un İcra ve İflas Kanunu Tasarısı hakkında TBMM'de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Cerideleri**, 18 Nisan 1929, Devre: III, İçtima Senesi: II, Cilt: 10, 54. İçtima, s. 68.

⁷⁴ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Muasır Demokrasilerin İstirapları*” Hâkimiyet-i Milliye, 4-9 Şubat 1930), s. 31.

⁷⁵ “... *devletin camia iktisatçılığı hiçbir vakit ferdin faaliyetini ihmal etmemeli, ona engel olmamalıdır. Nihayet fert devletin esiri değildir.*”, BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Muasır Demokrasilerin İstirapları*” Hâkimiyet-i Milliye, 4-9 Şubat 1930), s. 34.

⁷⁶ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Liberallik Masalı*”, Anadolu, 2, 4, 6, 9, 11, 13 Ekim 1932), s. 87-88.

nüldüğünde, onları ekonomik anlamda kalkındırmak için devletçi bir politika izlenmesinin, içinde bulunulan ülkesel şartlar bakımından gereklilik olduğunu savunur.⁷⁷

Bu görüşleri doğrultusunda Bozkurt'un gerçekleştirdiği faaliyetlere bakacak olursak; İktisat Vekilliği yaptığı dönemde zirai anlamda ülkenin kalkınmasını sağlamak maksadıyla, Ziraat Bankası ve eski menafi sandıklarının tam olarak gerçekleştiremediği, kredi kurumunu köylüye yaklaştırarak, yararlı ve kolay usullerle işler hale getirmek için 1922 yılında "Köy Bankaları Kanunu Projesi"ni hazırlar. Bu projede kooperatif idare ve işletme sistemlerine halkı ısındırmak amacıyla Köy Bankalarının idare meclisine, ziraatla meşgul olan çiftçilerin üye olarak yerleştirilmesi öngörülür. Köy Bankalarının kredi sağlamanın yanı sıra köylülere ziraat alet ve araçlarını temin ve tedarik etmek, bununla birlikte bütün köye ilişkin ekonomik işlerde avans yardımında bulunmak gibi görevleri de bulunur. Ayrıca Köy Bankalarının işlemleri, verdikleri borçlar, kazançları, taşınır taşınmaz malları vergiden muaf tutulup, dışarıdan getirilecek alet ve araçlar üzerinden de gümrük vergisinin alınmaması öngörülür. Söz konusu hükümleri taşıyan proje, kanun teklifi olarak Meclis'e gelir; ancak kabul edilmez.⁷⁸

Yine İktisat Vekâleti, 1923 yılında, kooperatifçilik anlamında önemli bir adım atarak "İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık (Kooperatif) Nizamname Numunesi" düzenleyerek yayımlar. Bu düzenleme sayesinde ülkenin çeşitli yerlerinde kooperatifler kurulmaya başlanarak, bu kooperatiflere İktisat Vekâleti bütçesinden yardımda bulunulacağı ve Ziraat Bankası'ndan borç para verilmesinin temin edileceği hususu ifade edilir. Söz konusu nizamname numunesi, ülkede istihsal ve alım-satım kooperatiflerini ve bunun kredi kuruluşunu oluşturmak anlamında esas olarak alınan örnek hükümler niteliğini taşır.⁷⁹

Adalet hizmeti konusunda ise Bozkurt, bunun devlet tarafından sağlanması gereken bir kamu hizmeti olduğunu ve bu sebeple mahkeme masraflarının kaldırılması gerektiğini "*Devletin borcu adaletin tesisi olduğuna göre, devletin kendi borcunu para karşılığında ödemesi garibelerin garibesi olarak kabul edilmeye değerdir!*" şeklinde ifade eder. Ayrıca İhtilalin ardından ülkede hâkim sayısının azlığı ve bütçenin yetersizliği dolayısıyla adalet hizmetinin gereği gibi

⁷⁷ BOZKURT, Liberalizm Masalı ("*Serbestçilik Trajedisi*", Anadolu, 6 Ekim 1933), s. 109-112; "*Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*", 22 Şubat 1939, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3, s. 178-179; "*Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3, s. 191.

⁷⁸ Köy Bankaları Kanun Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Vehbi SARIDAL, Sosyal Ekonomi Takrirleri, İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1941, s. 361-367.

⁷⁹ SARIDAL, s. 367-368.

sağlanamadığını düşünür ve “seyyar hâkim teşkilatı” fikrini önerir. Buna göre hâkim, görevli olduğu kazayı dolaşacak ve halkın davasını halkın ayağına giderek çözümlenecektir.⁸⁰

3. Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı

Bozkurt adaleti, devletin varlık amacı ve aynı zamanda delili olarak kabul eder. Adaletin önemine ise şu sözlerle değinir: “*Yeryüzünde ilk devleti kuran insanlar, ilk hükümeti adliye olarak anılmışlardır denilebilir. Mukaddes kitaplarda, şiirlerde, mesellerde hakkın yerine getirilmesi, adalet meselesi daima devlet lafzının delili veya anlamı olmak üzere kabul edilmiştir.*”⁸¹

Ayrıca gerçekleştirilen inkılapların da amacının adalet olduğunu “*Bir memlekette adli kuvvetin her kuvvetten üstünlüğü o memlekette adaletin hâkimiyetini ifade eder. İnsanlığın karanlık sefahat hayatından kurtararak saadete ve hürriyete götüren inkılapların, en son ilerlemenin gayesi de budur: Adalet.*” şeklinde dile getirir. Ancak adaletin de bu noktada esas amacının, her ne pahasına olursa olsun inkılapların tüm gerekleri ve neticeleri ile korunması olduğunu söyler. Bu anlamda inkılâbın büyük menfaatleri karşısında ferdi hak ve özgürlüklerin önemsizliğini “*Şu hususu da ehemmiyetle kaydetmek isterim ki, adaletin ilk istikameti, milli kudretin bir tecellisi olan inkılâbın bütün eserleriyle, neticeleri ve zaruretleriyle her ne pahaya olursa olsun korunması olmalıdır. İnkılâbın büyük menfaatleri, gayeleri, idealleri söz konusu olunca, şahsi hürriyetlerin, ferdi hakların endişelerin susması ve durması lazım gelir.*” sözleriyle vurgular.⁸²

İnkılâbın önceliği hususunu bir kenara bırakırsak Bozkurt'un, yargı bağımsızlığı ve hâkimlerin serbest iradeleri ile karar vermeleri konusuna önem verdiği görülür. Buna ilişkin olarak hâkimlerin terfisinin, kararlarının temyiz makamınca onanma sayısına bağlı olması hususunu düzenleyen Hâkimlik Kanunu'nun ilgili maddelerini, hâkimlerin kendi fikirlerini ileri sürmesini ve bağımsız muhakeme yürütebilmelerini olumsuz etkilediği gerekçesi ile eleştirir. Bununla birlikte hâkimlerin serbest muhakeme yapabilmeleri için geçim kaygılarının bulunmaması gerektiğini ifade ederek, hâkimlik maaşlarının yükseltilmesini savunur.

⁸⁰ “*Halk Saltanatı*”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 254-255.

⁸¹ “*Adliyemizde Yenileşme*”, Anadolu'da Yeni Gün, 20 Ocak 1921, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1, s. 355.

⁸² “*Medeni Kanun ve Türk İnkılâbı Hakkında İstanbul Adliyesi ve Barosu Üyelerine Nutuk*”, Cumhuriyet, 25 Ekim 1926, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, s. 275-276.

Yine bu konuya ilişkin olarak Bozkurt, Almanya'dan alınan Ceza Muhakeme Usulü Kanunu tasarısı Meclis'te görüşülürken, neden jüri usulünün tasarıya eklenilmediğini, bu usulün zamanında İngiltere'nin toplumsal şartlarına uygun olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla aynı toplumsal şartlara sahip olmayan Türkiye'de uygulanmasının uygun olmayacağı şeklinde açıklar. Bununla birlikte hukukun bir ilim olduğunu vurgulayarak, uygulamasının hukukçulara bırakılması gerektiğini, aksi takdirde tehlikeli sonuçların ortaya çıkacağını "... *hakkın ve adaletin mukadderatı her önümüze gelen bir gayri mesulün anlayışına bırakılırsa, hak ve adalet namına neler yapılabileceğini önceden kestirmek zor olmaz...*"⁸³ sözleri ile ifade eder. Bu konuya ilişkin jürinin adaleti "halk"laştırdığı şeklindeki söylemlere ise "*ilim halklaşamaz; halk, ilmi tahsildir ki onu elde edebilir.*"⁸⁴ sözleriyle karşı çıkar. Jürinin en sakıncalı tarafının ise politikacıların elinde tehlikeli bir silaha dönüşebilir olmasında görerek, hukukta birliği de aykırılık oluşturduğunu dile getirir.

III. TÜRK ANAYASA SİSTEMİNE ÖZGÜ DİNAMİKLER

A. Demokrasi

Bozkurt, en basit haliyle demokrasiyi eşit fertlerden oluşan halkın hâkimiyeti şeklinde tanımlar. Halkın iradesinin ise genel seçimle belirlenen çoğunluk tarafından ifade olunduğunu söyler. Demokrasi kavramının hukuki kapsamı konusunda görüş ayrılıkları olduğunu belirtmekle birlikte ona göre demokrasi, sadece özgürlükler faaliyeti değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve toplumsal bir anlam da taşır.⁸⁵ Ayrıca Bozkurt, demokrasiyi sadece siyasi olarak anlamının onu kayıtlı olarak kabul etmek olduğunu savunur. Nitekim halk egemenliği hiçbir şekilde kayıt kabul etmez ve halk mutlak olarak sahip olduğu hakimiyetten vazgeçme hakkına da sahip değildir. Dolayısıyla halkın kendi iradesiyle dahi demokrasiden vazgeçme hakkı bulunmamaktadır. Çünkü Bozkurt'a göre "insanlığın gerilemeye değil, yalnız ilerlemeye hakkı vardır."⁸⁶

"... *Demokraside halkın siyasi hâkimiyeti bir esas olduğu kadar bir vasıta-
dır ki, gayesi, ferdin, ferdi hürriyetin, eşitliğin, ruhi yükselmenin gelişmesiyle
beraber, iktisadi, toplumsal varlıkların da ilerlemesidir.*" şeklinde ifade ettiği

⁸³ BOZKURT'un Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Tasarısı hakkında TBMM'de yaptığı konuşma, **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4 Nisan 1929, Devre: III, İçtima Senesi: II, Cilt: 10, 48. İçtima, s. 14.

⁸⁴ "Jüri Meselesi", Yeni Asır, 11 Kasım 1936, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3, s. 325.

⁸⁵ BOZKURT, Liberalizm Masalı ("*Muasır Demokrasilerin İstirapları*" Hâkimiyet-i Milliye, 4-9 Şubat 1930), s.17-18.

⁸⁶ "Çağdaş Demokrasilerin İstirapları", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 22-36.

üzere Bozkurt, ekonomik ve toplumsal yapısı yeterince güçlü olmayan fertlerin siyasi hâkimiyeti ve aynı zamanda özgürlüklerinin de sınırlı olacağını; bu noktada demokrat bir devletin ekonomik ve toplumsal tedbirleri alması gerektiğini savunur. Dolayısıyla ona göre Kemalizm de kökleri Türk Milletine dayanan otoriter bir demokrasidir.⁸⁷

Bozkurt, Liberalizm ve Komünizm fikirlerini demokrasi kapsamında değerlendirerek, varolan ekonomik sistemlerin demokrasiyi işlevsiz hale getirdiğini; esas olarak demokrasinin değil, sistemlerin eskimiş olduğunu söyler. Genellikle ifade edildiği gibi, ekonomik anlamda Liberalizm'in demokrasinin bir şartı olmadığını, aksine demokrasiyi ortadan kaldıran bir nitelik taşıdığını ifade eder. “*İktisadi serbestçilik olmayabilir, fakat demokrasi vardır. Zira iktisadi serbestçilik, demokrasinin şartı değildir.*” Bu görüşünü Rousseau'nun “*Demokrasi kendisinden beklenen iyi neticeleri verebilmek için, camiada ne hürriyetini satacak kadar züğürtler, ne de hürriyeti satın alacak kadar zenginler bulunmamalıdır. Orada buna göre düzen almalıdır.*” şeklindeki sözlerine atıf yaparak destekler.⁸⁸

Bozkurt neticede demokrasiyi, halk hakimiyeti, ekonomik anlamda ferdi teşebbüs tanınmakla birlikte devletin düzenleyiciliği ve sınırlı müdahalesinin kabulü, sosyal yardımlaşma ve faaliyetlerin desteklenmesi ve teşvik edilmesi, idarenin basit ve seri hale getirilmesi esasları dahilinde tanımlar.⁸⁹ Dolayısıyla Bozkurt'un demokrasiyi de halkçılık ve ılımlı devletçilik ilkeleri kapsamında ele alıp anlamlandığı görülmektedir.

B. Milliyetçilik

1. Genel Olarak

Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan Türkçülük ideolojisinin teorisyeni ve Cumhuriyet Döneminde de milliyetçilik ideolojisinin temel alındığı kişi olarak Ziya Gökalp'in fikirleri, Bozkurt tarafından da esas kabul edilir. Gökalp'in milliyetçilik anlayışının ayırıcı noktası, ırkçı değil; ortak kültür ve değerlere dayanmasıdır. Tarihe bakıldığında Türklerde, Orta Asya Türk devletlerinde dahi, hiçbir zaman ırkçılığa dayalı bir millet anlayışının hâkim olmadığı; Türkçülük şuuru ve Türklere has sosyal kurumların benimsenmesinin yeterli olduğu

⁸⁷ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Muasır Demokrasilerin İstirapları*” Hâkimiyet-i Milliye, 4-9 Şubat 1930), s. 25; “*Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktır, Türk milletidir.*” BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 99.

⁸⁸ BOZKURT, Liberalizm Masalı (“*Türk Demokrasisi ve Ekonomik Sistem*”, Tan Gazetesi, 21-22 Mayıs 1935), s. 123-129.

⁸⁹ “*Yakın İhtilaller*”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 41-46.

anlaşılır.⁹⁰ Bunun yanı sıra Bozkurt'un milliyetçilik anlayışının genel olarak bir tepki milliyetçiliği olduğu, bu sebeple kimi zaman popülist, uç söylemlerin de ortaya çıktığı görülür.⁹¹

Bununla birlikte Bozkurt, milliyetçiliğin bu anlamda kabul edilmesini, Tanzimat'la birlikte başlayan sürecin bir mirası kabul eder ve bunu *“Tanzimat büyüklüğüyle beraber Türkü hâkim kılamadığı için tutunamadı; çöktü... Son günlerinde Meşrutiyet bu hakikatı görür gibi oldu; bütün müşküllere rağmen diri hisler aşıladı... Cumhuriyet bu sahada da ileri geçti; siyasi, iktisadi rolü öz Türklerin eline geçirmekte hayli başarılı oldu.”* şeklindeki sözleri ile ifade eder.⁹²

Genel olarak Bozkurt'un *“Türk milliyetçiliği bir fikir cereyanı, bir kültür birliğidir. Fikir ve kültürlerin sınırları yoktur. Milliyetçilik düsturunun infaz ve tahakkuku için cebir ve zor kullanılması lüzumsuzdur. Zira milliyetçilik kan birliğine dayalı olduğu kadar, ondan ziyade fikir cereyanı, bir kültür birliğidir... Tarih birliği, dil birliği, kültür birliği, işte Türk milletinin hayatıyatı.”* şeklindeki sözlerinden, milliyetçilik anlayışının ırkçı bir temele dayanmadığını ifade edebiliriz.⁹³

Bozkurt, Osmanlı Döneminde dağılma sürecine girmiş olan Devleti birarada tutmak uğruna, “Osmanlıcılık” ve “İslamcılık” gibi etkinliği olmayan politikaların benimsendiğini, zamanla “Türküm” demenin ayıp sayıldığı, hatta hakaret anlamında kullanıldığını ve bu durumun Türklük bilincinin köreltilmesine sebep olduğunu *“Bir taraftan İslam politikasının milliyet hislerini öldürücü tesirleri, diğer taraftan Tanzimat ve Meşrutiyet’le yüz bulan gayrimüslimlerin Türklük aleyhindeki maneviyat kırıcı propagandaları, birçok Türk gençlerini*

⁹⁰ Şerif **MARDİN**, Türk Modernleşmesi (Makaleler/4), (Der. Mümtaz'er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER), 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2018, s. 238-354; Ayrıca Türk tarihi geçmişine bakıldığında, Mardin tarafından “modernist” ve “geleneksel” milliyetçilik olarak adlandırılan iki tip milliyetçiliğin bulunduğu da ifade edilir. Bu iki milliyetçilik anlayışı çoğu noktada birleşmekle birlikte bazı hususlarda farklılık gösterir. Atatürk'ün de öncülüğünü yaptığı Modernist milliyetçilik, Türk toplumunu çağdaş uygarlıklar seviyesine getirip, bu şekilde kuvvetlendirme isteğinden hareket etmektedir. Dolayısıyla Türkiye için bir ekonomik kalkınma sistemi oluşturmanın yanı sıra Türkleri bilimsel düşünceye kazandırmak ve bu düşünce tarzını Türkiye'nin çıkarları için kullanma amacına dayanır. Ayrıca Türkler arasında Türklük bilincinin yaratılmasına da önem verir. Geleneksel milliyetçilikte ise modernist milliyetçiliğe göre milliyetçi ruh ve kültürel bilinç konusuna daha fazla önem verilir. Şerif **MARDİN**, Siyasal ve Sosyal Bilimler (Makaleler/2), (Der. Mümtaz'er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER), 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 10-12.

⁹¹ ÖZDEN, s. 90.

⁹² *“Öz Türkler Hâkimiyeti”*, Halk Dostu, 31 Aralık 1930, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 208.

⁹³ *“Çağdaş Milliyetçilik”*, Anadolu, 11 Ocak 1928, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 204-207; Benzeri söylemleri için bkz. *“Türk Hâkimiyeti”*, Anadolu, 23, 24, 25, 27 Ağustos 1931, 2, 3, 4 Eylül 1931, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 224.

*başka medeniyete mensubiyetle iftihar ettirecek hale getirmişti.... İnkılap Türklüğü, Türk medeniyetini bu halde buldu.”*⁹⁴ sözleriyle ifade eder.⁹⁵ Dolayısıyla Bozkurt'un “*Türkler, fakat öz Türkler, şüphe yok ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun en asil, en çalışkan, en zeki, en cesur, en namuslu ve dürüst unsurudur.*”⁹⁶, yine “*Dünyada en büyük bahtsızlık Türk olmamaktır.*”⁹⁷ şeklindeki Türklüğü övücü söylemlerinin ırkçılık değil, bu duruma tepki olarak ve Türklük bilincini yükseltmek amacıyla söylendiği düşünülebilir.

Fakat Bozkurt'un “Ödemiş nutku” olarak bilinen konuşmasında yer alan, “... *Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır; o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.*”⁹⁸ şeklindeki sözleri, ırkçılık yaptığı şeklinde yorumlanır ve yoğun tepki ile karşılaşır. Bunun üzerine Bozkurt, sözlerine açıklık getirme gereği duyarak, aslında ülkenin iç siyasi tartışmalarında yabancıların yeri olmadığını, bu hakkın sadece Türk vatandaşlarında olduğunu, dolayısıyla kastettiğinin Anayasa'ya göre Türk kabul edilmesine rağmen, Türklükten başka milliyet iddia edenler için söylenmiş olduğunu ifade eder.⁹⁹

Ayrıca Bozkurt'un milliyetçilik anlayışı, milli varlıkların yabancıların eline geçmesine karşı bir tutum sergiler. Bu anlamda “*İştirak faydalı olabilmek için mutlak ve mutlak millileşmelidir.*”¹⁰⁰ şeklindeki sözleri ile de milli ekonomiyi savunduğu görülür. Yine “*Bu memlekette her şey öz Türküdür. Bu memleketin her şeyi Türküdür; iş onundur, çiftlik onundur, ticaret onundur, sanayi onundur, bütün varlıklar onundur; onun olacaktır. Türkiye'nin mukadderatında öz*

⁹⁴ “*Türk Hâkimiyeti*”, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 218-220.

⁹⁵ Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin hiçbir etkinliği olmamakla birlikte Türklük bilincini köreltiğini şu sözlerle dile getirir: “*Zaman oldu ki, Rumu, Ermenisi, hatta Yahudisi bile Osmanlılığı benimsemedi. Ne oldukları sorulduğu zaman, Rumum! Ermeniyim! Yahudiyim! Hatta Çingeneyim! Demekten çekinmediler... Fakat Türk, milletlerin en asil olanı bu varlık, "Türkümlü" diyemiyor... O sadece "Osmanlıyım! Elhamdülillah Müslümanım!" diyebiliyordu. Türkün dindaşı olan; Arnavuta, Araba, Çerkese gelince, bunlar da Müslümanlığı benimsemiyorlardı, bunlar da kendilerine ne oldukları sorulunca, göğüslerini gererek: "Arnavutum! Arapım! Çerkesim! Diye cevap veriyorlardı.*” BOZKURT, Atatürk İhtilali, s. 238-241; Yine Osmanlı Döneminde halifeye ilk isyan bayrağını açan ve İngilizlerle Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak edenin Hicaz emiri olduğunu belirterek, İslamcılığın da gerçek dışı bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. “*Başka başka tarihi iktisadi, içtimai, siyasi cereyanlar zihniyetler ifade eden İslam milletleri bir devlet veya bir konfederasyon bayrağı altında toplamaya kalkışmak kadar manasız ve cahilane bir politikacılık olamaz.*” UYAR, “*Türk İhtilalinin Düsturları-II*”, s. 43.

⁹⁶ “*Öz Türklerin Hakları*”, Anadolu, 19-20 Eylül 1932, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 227.

⁹⁷ “*Kızık Milliyetçilik*”, Anadolu, 8 Mart 1933, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s.238.

⁹⁸ “*Niçin Cumhuriyet Halk Fırkası'ndayım? (Ödemiş Nutku)*”, Anadolu, 18 Eylül 1930, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, s. 541.

⁹⁹ Anadolu, 21 Eylül 1930 tarihli açıklama, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, dn. 1, s.541.

¹⁰⁰ “*Kızılalma*”, Anadolu'da Yeni Gün, 20 Ekim 1920, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 199.

Türkün düşünceleri ve yalnız onun menfaatleri düzenleyici olacaktır. Türklüğü samimiyetle benimsemiş, kültürünü kabul etmiş, kendisine mal edinmiş olanları kendimizden sayarız."¹⁰¹ şeklindeki sözleri, popülist yaklaşımla ırkçılığa yakın bir söylem oluştursa da esasında bu yaklaşımın kapitülasyonlar sonucu ortaya çıkan yabancı sermaye tahakkümüne karşı tarihsel bir tepkiden kaynaklandığı düşünülebilir.

Ayrıca Bozkurt, dinin devlet işlerinde esas belirleyici olması sonucunu doğuran ümmetçilik anlayışını milliyetçilik açısından sakıncalı bulur. Bu anlamda söz konusu sakıncayı gideren laiklik prensibini milliyetçiliğin bir tamamlayıcısı olarak kabul eder. Bu görüşünü ise "*Laik cumhuriyet demek, Türk milletinin dünya işlerinde hiçbir kayıpla bağlı olmaksızın, onun, ama yalnız onun dünya menfaatlerine göre işleyen hükümet sistemi demektir. Şurası muhakkaktır ki, laik olmaksızın bizim için milli bir siyaset takip etmek imkânı yoktur. Laik hükümet yapabilmek için mutlaka milliyetçi, Türk milliyetçisi olmak mecburiyetindedir.*"¹⁰² sözleriyle dile getirir.

2. Azınlık Hakları

Bozkurt, bugünkü Türk rejimi karşısında, Lozan Anlaşması'nda da tanınan azınlık haklarının gereksiz olduğunu düşünür. Çünkü Türkiye'de Osmanlı'daki gibi tebaa değil, eşit vatandaşlık anlayışı vardır. Zira etnik köken olarak Türk olmamakla birlikte, Türk vatandaşlığını kabul edenlerin de hiçbir ayırım olmaksızın Türk sayılacağını vurgulayarak¹⁰³, "*Azınlık hakları tarihin yanlış anlaşılmasından ileri gelmiş bir hatadır; bir sapmadır. Azınlıklar öz Türklüğü kabul edince bunlardan vazgeçiyorlar demektir.*", "*Azınlık haklarından vazgeçmek demek, öz Türkün haklarına mazhar olmak demektir. Bu azınlık haklarından fazladır. Azı bırakın çoğu alın diyoruz.*" şeklinde görüşlerini ifade eder.

Hatta bu görüşlerini "*... Hem öz Türklüğün haklarından çimlenmek hem de Çerkezlik, Arnavutluk, Araplık, Yahudilik, Rumluk davasını gütmek olmaz. Kanun karşısında "Türküm", kanun arkasında "Çerkezim", "Yahudiyim", "Rumum" demek olmaz. Nerede kaldı ki Türkiye ahalisi hep bir ırktır. İrkini inkâr edene orada yer yoktur. Böyleleri gitsinler hangi ırktan iseler onun arasına katılsınlar*" şeklinde aşırı bir söylemle dile getirir.¹⁰⁴

¹⁰¹ "Öz Türkler Hâkimiyeti", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 209.

¹⁰² "Türk Hâkimiyeti", Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 222.

¹⁰³ "Din, Laiklik, Azınlıklar ve Manda Meseleleri", Cumhuriyet, 17 Mayıs 1934, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3, s. 445-446.

¹⁰⁴ "Herkes "Öz Türküm!" diyecek", Anadolu, 7 Ekim 1932, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4, s. 233-234.

3. Masonluk ve Mason Cemiyeti

Masonluk prensipve uygulamasına “*Ben masonluğun prensiplerine de tatbikatına da, tecelliyatına da Türk olarak düşmanım.*”¹⁰⁵ sözleriyle karşı olduğu ifade eden Bozkurt, buna gerekçe olarak masonluğun hedefinin ve idealinin uluslar üstü bir kardeşlik olduğunu; dolayısıyla esasta milliyetçiliğe aykırı olmakla birlikte, gerçekçi bir ideal olmayıp ülke açısından sakıncalı gizli amaçlarının bulunduğu ileri sürer. Bu görüşlerini ise “... *masonluğun hedefi ve ideali beynelmilel kardeşliktir. Milliyetçilik değildir. Milliyetçiliğe aleyhtardır. Hatta düşmandır. Çünkü milliyetçilik onun idealine taban tabana zıt bir varlıktır.*” şeklinde dile getirir.

Gerçekçi olmadığına ilişkin görüşüne örnek olarak, “*Milliyetlerini muhafaza için Lozan Anlaşması'na bile azınlık hakkını koyduran bu adamların kardeşliğine masonluk bizi nasıl inandırabilir?*”¹⁰⁶ şeklinde azınlık haklarını ısrarla savunmalarını göstermektedir. Dolayısıyla bu çok insani olduğu iddia edilen prensipler ile dünya ve insanlığın istismar edildiğini düşünür.

C. Laiklik

Bozkurt, Osmanlı Devleti'nde ve kurulan yeni Türkiye'de, dine uygun hareket edildiği ya da dinin egemen kılındığı söylemleri altında gerçekleştirilen gerici hareketlerinin yıkıcı sonuçlarını bizzat gözlemlemiş olup, dinin devlet işlerinden ayrı ve sadece kişilerin maneviyatına özel olduğunu düşünür. Bu görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

“*Din tarihleri gösteriyor ki dinler maddi teşekküllere ve vahdetlere, müspet siyasetlere esas olamaz. Ve olamadı. Din yalnız ve yalnız manevi bir vahdete, kalbten kalbe bir temasa vasıta olabilir.*”¹⁰⁷

“*Din Allah ile fert arasında bir kavuşma vasıtasıdır. Vicdan ile Allah arasına kim girebilir? Devletin fert ile Allah arasına simsarlık yapmaya hiçbir vakit hakkı yoktur. Ve esasen bütün bir tarih gösteriyor ki devlet bu rolü ne zaman dinin nezih mahremiyetini rencide etti ve netice zulme ve tahakküme vardı. Din tarihleri ve bütün bir insanlık tarihi bu faciaların kanlı vesikaları ile doludur. Laik devlet işte bunlara cevaz vermeyen bir siyasi teşkidir; fakat vicdanlara ve dinlere en hakiki manasıyla da hürmetkârdır.*”¹⁰⁸

¹⁰⁵ BOZKURT, Masonlar Dinleyiniz!, “Masonluk Meselesi 2”, s. 27.

¹⁰⁶ BOZKURT, Masonlar Dinleyiniz!, “Masonluk Meselesi 1”, s. 13-14.

¹⁰⁷ UYAR, “Türk İhtilalinin Düsturları-II”, s. 44.

¹⁰⁸ “Türk İnkılâbı ve Adliyemiz Hakkında İzmir Barosu'nda Nutuk”, Vatan, 2 Şubat 1925, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, s. 217.

Bozkurt'a göre, İslam hukukunda hilafet bir şahıs ve hanedan meselesi olmayıp, bir devlette bulunması gereken vazifeleri icra ederek hükmetmek/yönetim meselesidir. Dolayısıyla hükümetten amaçlananın esas olarak hilafet için de geçerli olduğunu düşünür. Buna göre hükümeti kurmakta tek ve mutlak yetkilinin halk olduğunu; bununla birlikte İslam hukukunun temel ilkelere birisinin de halkın kendi kaderini belirleme hak ve yetkisine sahip olduğu hususunu vurgular. Ayrıca hilafetin cismani kudretten ayrı, sadece manevi anlamda bırakılmasının da İslam hukukuna uygun olmadığını, bu şekilde de İslam tarihinde bir papalık makamının kabul edilmiş olacağını ifade eder.¹⁰⁹

Geçmişe bakıldığında dini siyasete alet eden propagandalarla sıkça karşılaşıldığı ve bu durumun çok sakıncalı sonuçlara yol açmış olduğunu ifade ederek, bunun önüne geçmek üzere çok otoriter ve katı bir yaklaşım benimsemekte, dini meseleleri siyasete karıştırmanın idamı gerektireceğini çok net ve tereddütsüz dile getirmektedir.¹¹⁰

SONUÇ

İhtilali, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda mevcut düzenin yıkılarak yerine yeni bir düzen kurmak şeklinde tanımlayan Bozkurt'un anayasacılık perspektifinin temelini, esas olarak ihtilalin fikir ve ideal yönü olarak tanımlanan "Atatürkçülük/Kemalizm" ideolojisi oluşturur. Kemalizm'in özünü ise pek çok boyutu bulunan "Halkçılık" fikir ve ilkesi teşkil eder. Kemalizm'i siyasi anlamda milliyetçi, laik, parlamenter, barışçı; ekonomik anlamda ılımlı devletçi şeklinde çok sayıda ilkeyi içerecek nitelikte tanımlayabiliriz.

Tarih, bir devletin yıkılarak, ulusunun yok olmanın eşiğine geldiği; ardından büyük bir kurtuluş mücadelesi verip dirilerek yeni bir devlet kurduğu, eşine az rastlanır bir döneme sahne olmuştur. Bozkurt işte yeni kurulan bu devleti, çağının devletleri arasında hem ekonomik hem de siyasi anlamda güçlü, bağımsız ve saygın bir konuma getirme uğraşlarının temel amaç kabul edildiği buhranlı ve istisnai dönemde yaşamış, önemli bir hukukçu ve eylem adamıdır. Dolayısıyla Bozkurt'un anayasacılık perspektifini değerlendirirken bu çerçeveden baktığımızda, milliyetçilik başta olmak üzere, hükümet sistemi, mesleki temsil, tek dereceli seçim, siyasi partiler, basın özgürlüğü gibi konularda ortaya çıkan popülist yaklaşımının ve uç boyutlarda yer alan kimi görüş ve ifadelerinin, söz konusu tarihi gelişmeleri tecrübe etmesinden kaynaklanan bir tepki niteliğinde

¹⁰⁹ UYAR, "Türk İhtilalinin Düsturları-II", s. 42-43.

¹¹⁰ "Türk Adliye Reformu Hakkında Neue Freie Presse Gazetesine Beyanat", Hâkimiyeti Milliye, 13 Eylül 1927, Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2, s. 279.

olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra genel olarak adalet hizmetine ilişkin görüş ve eylemleri ise modern hukuk ilkelerine uygun ve hatta çağının ilerisinde bir nitelik taşımakta olup, burada da hukukçu kimliğinin etkili olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere devrim, yani Bozkurt'un deyimiyle ihtilal, hukuk devletinin sıfırlandığı nokta; hiçbir şeyle bağlı olmayan devrimci adaletin kendini gösterdiği andır. Sıfırlanma noktası, yeni ve daha kötü bir adaletsizliğin başlangıcı olabileceği gibi, adalete de tahvil edebilir. Bu ise ancak devrimcilerin siyasi ve ahlaki sorumluluklarına bağlı bir durumdur.¹¹¹ Dolayısıyla Bozkurt'un, olağanüstü şartlar altında esas olanın toplumsal dayanışma ve genel olarak millet menfaati olduğu, bu durumda temel hak ve özgürlüklerin tali bir nitelik taşıdığı; buna ek olarak İstiklal Mahkemeleri ve idam cezasına ilişkin görüşleri, onun bir devrimci olarak rasyonel, pragmatist ve kararlı yönünü ortaya koyar. Fakat aynı zamanda gerçekleştirilen devrimin nihai amacının kişilerin hak ve özgürlüklerine riayet edilen, adil bir ortamda yaşamalarını temin etmek olduğu şeklindeki görüşü ve bunu fiilen ortaya koyan tutum ve uygulamaları ise bahse konu siyasi ve ahlaki sorumluluğa sahip olduğunu göstermektedir.

¹¹¹ Sevtap **METİN**-Altan **HEPER**, Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü, İstanbul, Tekin Yay., 2014, s. 62-63.

KAYNAKÇA

- ARI Kemal:** “*Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği*”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 2, S: 4, Haziran 1994, ss. 189-200.
- BİLSEL Cemil:** “*5 İkciteşrin ve Mahmut Esat Bozkurt*”, AÜHFD, C. 1, S. 3, 1944, ss. 310-314.
- BOZKURT Gülnihal:** “*Mahmut Esat Bozkurt’un Laik Hukuka Geçiş Katkıları*”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 2, S: 4, Haziran 1994, ss. 201-209.
- BOZKURT Mahmut Esat:** Masonlar Dinleyiniz!, İstanbul, Kaynak Yay., 2005.
- BOZKURT Mahmut Esat:** Liberalizm Masalı, (Yay. Haz. Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu), İstanbul, Kaynak Yay., 2008.
- BOZKURT Mahmut Esat:** Atatürk İhtilali, Yeniden Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2014.
- BOZKURT Mahmut Esat:** Max BEER, Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi (Can Yay., 1989, ss. 8-9) adlı kitapta yer alan özsöz.
- Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 1:** (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2014.
- Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 2:** (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2014.
- Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 3:** (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2015.
- Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler 4:** (Yayına Haz. Şaduman HALICI), (Çev. Şaduman HALICI-Musa SARIKAYA), (Sadeleştirme: Kurtuluş GÜRAN), İstanbul, Kaynak Yay., 2015.
- MARDİN Şerif:** Siyasal ve Sosyal Bilimler (Makaleler/2), (Der. Mümtaz’er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER), 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2002.
- MARDİN Şerif:** Türk Modernleşmesi (Makaleler/4), (Der. Mümtaz’er TÜRKÖNE-Tuncay ÖNDER), 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2018.
- MAZICI Nurşen:** Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919- 1926), İstanbul, Dilmen Yay., 1984.
- METİN Sevtap-HEPER Altan:** Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü, İstanbul, Tekin Yay., 2014.
- ÖRSTEN ESİRGİN Seda:** Osmanlı Devleti’nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları”, Ankara, Turhan Yay., 2017.

- ÖZ Esat:** Otoriterizm ve Siyaset Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945), Ankara, Yetkin Yay., 1996.
- ÖZDEN Mehmet:** “Türkiye’de Halkçılığın Evrimi”, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 16, Y. 2006, ss. 89-100.
- POGGİ Gianfranco:** Modern Devletin Gelişimi, 8. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2016.
- SARIDAL Mehmet Vehbi:** Sosyal Ekonomi Takrirleri, İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1941.
- TANÖR Bülent:** Anayasal Gelişme Tezleri, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2018.
- TBMM Zabıt Cerideleri**
- TUNÇAY Mete:** Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925), 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yay., 1967.
- TUNÇAY Mete - ZÜRCHER Eric J. (Der.):** Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2014.
- Türk Ansiklopedisi,** “Mahmut Esat Bozkurt”, C. VIII, Ankara, Maarif Basımevi, 1956.
- UYAR Hakkı:** “Türk İhtilalinin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt-I”, Tarih ve Toplum, S. 99, Mart 1992, ss. 146-152.
- UYAR Hakkı:** “Türk İhtilalinin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt-II”, Tarih ve Toplum, S. 100, Nisan 1992, ss. 231-238.
- UYAR Hakkı:** “Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I”, Tarih ve Toplum, S. 119, Kasım 1993, ss. 265-271.
- UYAR Hakkı:** Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.
- UYAR Hakkı:** “Sol Milliyetçi” Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), İstanbul, Büke Yay., 2000.
- YÜCEL Yaşar:** “Atatürk İlkeleri”, Türk Tarih Kurumu, Belleten Dergisi, C: LII, S. 204, Kasım 1988, ss. 807-824.

